

**Činnost hraběte Jana Nepomuka Harracha
ve východních Čechách**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

UČO 10081

Miroslava Průchová

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Vedoucí práce: PhDr. Milada Sekyrková, CSc.

Hradec Králové 2008

Činnost hraběte Jana Nepomuka Harracha
ve východních Čechách

Obsah

Obsah	3
Předmluva	5
1. Úvodem	7
1. 1. Slovo k pramenům a literatuře	9
2. Jak se žilo ve 2. polovině 19.století	11
3. Historie rodu Harrachů	15
4. Jan Nepomuk hrabě Harrach	17
4. 1. Jan Nepomuk hrabě Harrach – hospodář a zemědělec	25
4. 2. Zemská jubilejní výstava v Praze	28
5. Královéhradecko	31
5. 1. Velkostatek Sadová	37
6. Harrachovské Krkonoše	41
6. 1. Jilemnické panství	43
6. 2. Horní Branná	45
6. 3. Harrachov	49
6. 3. 1. Sklářny Nový Svět	49
7. Závěrem	51

Literatura	60
Další prameny	63
Přílohy	65

Předmluva

Cílem mojí bakalářské práce je přispět ke zhodnocení hospodářských a podnikatelských aktivit šlechtice druhé poloviny devatenáctého století, Jana Nepomuka hraběte Harracha (1828-1909), s akcentem na jeho působení ve východních Čechách. Pokouším se hledat odpovědi na následující otázky: Byl Jan Nepomuk Harrach ojedinělým příkladem šlechtice-podnikatele druhé poloviny devatenáctého století v českých zemích? Jaká byla hospodářská situace v Čechách té doby, měl hrabě Jan Nepomuk Harrach vhodné podmínky k této činnosti? Inicioval hrabě podnikání a hospodaření na svých statcích sám nebo pouze navázal na dědictví předků? Byla jeho podnikatelská činnost úspěšná? Zodpovězení těchto otázek by mělo přispět k novému zhodnocení a ocenění osobnosti hraběte Jana Nepomuka Harracha.

K přiblížení doby, (tedy druhé poloviny devatenáctého století), ve které hrabě žil, jsem v kapitole „Jak se žilo ve 2. polovině 19.století“ podala pomocí literatury základní přehled politického dění, nejdiskutovanějších témat, celkové hospodářské situace rakousko-uherské monarchie. Nechybí ani informace týkající se každodennosti, městského prostředí a změn v sociální struktuře společnosti a pronikání technických novinek.

Práce se v rámci Rakouska-Uherska vymezuje do regionu východních Čech, na území Koruny české. Právě v této oblasti Harrach často pobýval a soustředil sem i většinu svého podnikání a hospodaření (východní kout české země však nebyl jeho jediným rozsáhlejším pozemkovým vlastnictvím, další pozemky vlastnil v Rakousku).

K posouzení, zda hrabě hospodaření a podnikání ve východních Čechách sám zakládal nebo navazoval na dědictví a tradice svých předků, bylo nezbytné analyzovat dějiny jeho rodu. V kapitole „Historie rodu Harrachů“ jsem zmínila původ jeho rodu a vyjmenovala předky, na jejichž podnikatelské tradice navázal, a kteří do vlastnictví východočeské panství získali.

Hrabě se nezaobíral pouze zemědělstvím a podnikáním, byl aktivní i v politice a podporoval umění. V dalších kapitolách podávám také nástin některých jeho politických názorů, jeho pohled na ožehavou národnostní otázku, tak aktuální právě v Harrachově době.

V kapitolách „Královéhradecko“ a „Harrachovské Krkonoše“ je nastíněn celkový přehled aktivit Jana Nepomuka Harracha, které se pokouším podrobit analýze a porovnat s aktivitami jiných šlechticů – jeho současníků (např. hrabě Václav Kounic, Oktavián Kinský, Hanuš Kolovrat Krakovský a jiní).

Vycházela jsem z písemných pramenů (archiválie), studia památek (zámek Hrádek u Nechanic) a muzea (Krkonošské muzeum v Jilemnici). Práci jsem vypracovala především za využití odborné literatury a na základě studia archivních pramenů ve Státním oblastním archivu Zámrsk (spisy, obchodní korespondence, účty, archiválie o velkostatcích), kde jsou uloženy archiválie týkající se Harrachů, opatřené inventárním seznamem, který usnadňuje orientaci v archivním fondu. Fond týkající se Harrachů je částečně přístupný, od roku 1840 jsou písemnosti vedeny většinou česky, neboť zejména ve druhé polovině 19. století se čeština dostává do všech oblastí společenského života, v roce 1880 je oficiálně deklarováno její rovnoprávné postavení s němčinou¹. Sekundárně jsem vycházela i z dostupné dobové literatury či literatury psané přímo Janem Nepomukem Harrachem. Po vytvoření přehledu rozsahu

¹ Jedná se o jazyková nařízení z 19. dubna 1880 o rovnoprávnosti češtiny s němčinou v tzv. vnějším úřadování (podle ministra spravedlnosti se nazývala Stremayrovými). Vyřízení záležitostí se napříště sdělovalo v jazyce určeném podávající stranou. Rozšiřovalo se úřední uplatnění češtiny i počet českých úředníků ve státní správě – Kvirenc J., Kunstová E. – České dějiny do roku 1914, str.162

jeho činností a obeznámení s rodovým majetkem Harrachů, jsem s pomocí literatury vyhledala informace o některých šlechticích, kteří žili ve stejné době a pokusila se je porovnat s Janem Nepomukem Harrachem. K této komparativní metodě jsem vybrala některé české šlechtice, kteří žili ve stejné době jako Jan Nepomuk Harrach, neboť i oni měli k podnikání a politické aktivitě stejné podmínky (hrabě Václav Kounic, Oktavián Kinský, Clam - Martinic).

Dostatek dochovaného materiálu k tématu dobře posloužil k využití tzv. induktivní metody. Na základě získaných informací jsem se snažila dospět k obecnějším závěrům. Nezbytnou byla i metoda komparativní, porovnávající dvě stejné kategorie, v tomto případě jsem se tedy pokusila srovnat hraběte Jana Nepomuka Harracha s jinými šlechtici žijícími ve stejné době, neboť na základě jejich podnikatelské činnosti dostaneme odpověď na otázku, zda byl Harrach ojedinělým příkladem šlechtice-podnikatele druhé poloviny 19. století. Pro komparativní metodu jsem volila české šlechtice – současníky Jana Nepomuka Harracha, který žil v letech 1828-1909. Prostá biografická metoda ukázala, jaké měl Harrach názory, jak žil a především jak smýšlel o hospodaření a podnikání.

1. Úvodem.

Jan Nepomuk hrabě Harrach (1828-1909), šlechtic a podnikatel, osobnost české politické scény 19. století – to je ústřední osobnost mojí práce. Výběr nebyl náhodný - Harrachovský rod, ze kterého šlechtic pocházel, je vryt do mého podvědomí již několik let, a to díky mojí průvodcovské praxi na jednom z harrachovských sídel, Hrádku u Nechanic na Královéhradecku. Osobnost hraběte poskytuje díky bohatým hospodářským a politickým aktivitám dostatek námětů pro bádání, práce se však zaměřuje především na Harrachovy hospodářské aktivity ve východních Čechách, okrajově i jeho politickou aktivitu v rakousko-uherské monarchii. Podnikání šlechticů nebylo v době druhé poloviny devatenáctého a přelomu devatenáctého a dvacátého

století ničím výjimečné. V 19. století šlechta v Čechách podniká jako i jinde v Evropě, aby zvýšila svoji společenskou prestiž a v neposlední řadě také z důvodů ekonomických - aby zvýšila svoje příjmy. Hrabě Jan Nepomuk měl všestranné zájmy, nebylo mu cizí řídit továrnu na výrobu skla, pivovar, cukrovar, sýrárnu a k tomu se starat o chod svých velkostatků. V neposlední řadě pak bojoval za česká práva vždy s ohledem na prostého člověka, rolníka, ve kterém spatřoval základ národa. Avšak ani zde nebyl ojedinělým příkladem takovéto činnosti, šlechta se v národnostní otázce angažovala poměrně často. Zásluhy hraběte lze najít i v umění, literatuře, mecenášství, stavitelství a ochranně krkonošské přírody.

Tato práce není pokusem o výčet veškerých aktivit hraběte Jana Nepomuka Harracha, ať už hospodářských, podnikatelských či vlasteneckých. Neboť každá oblast jeho úsilí zavádí k dalším jeho činnostem, a ty k dalším odkazům, takže by jistě bylo troufalé pokoušet se o úplný přehled bohatého života tohoto českého šlechtice. Nelze můj záměr vystihnout lépe než slovy historika Vlastimila Vondrušky:

„Domnívám se, že není důležité znát jen data a jména, často je mnohem důležitější pochopit dějiny. Jen málo se píše o tom, jací lidé dřív žili, co cítili, jaké měli touhy, čemu věřili a jaký svět budovali. Ale měli bychom o nich vědět. Ať už chceme nebo ne, právě oni vytvořili stát, který jsme zdědili a v němž žijeme. Dědictví předků je mnohem silnější, než jsme ochotni si připustit. A pokud budeme znát dějiny, lépe pochopíme dnešek.“²

² Vlastimil Vondruška – Významná sídla české šlechty, str.7

1.1 Slovo k pramenům a literatuře

Literatura k tématu bakalářské práce je bohatá, dostupné jsou i archivní prameny. Jelikož je tématem práce hospodaření šlechtice, vycházela jsem převážně z literatury přibližující dějiny hospodářství 19. století. K pochopení stylu života šlechty a každodennosti 19. století mi posloužila kniha Marcely Efmertové – České země 1848 – 1918³. Neboť byl Jan Nepomuk aktivní i politicky, Urbanova Česká společnost 1848-1918⁴ mi umožnila pochopit postavení šlechty ve staročeské straně a postavení českého národa v habsburské monarchii, což bylo ústředním námětem Harrachovy politické kariéry. Jelikož se moje práce týká především Harrachových podnikatelských aktivit, vycházela jsem z Dějin hospodářství českých zemí od Ivana Jakubce a Zdeňka Jindry⁵. Tato kniha byla stěžejní pro pochopení hospodářské situace v Čechách v době 19. století. Odborné pomocné knihy o jednotlivých oborech a oblastech spojených s Harrachem poskytly dostatek materiálu k přehledu o jeho podnikání. Z literatury o šlechticích žijících v 19. století jsem vytěžila informace k porovnání aktivit Jana Nepomuka Harracha s některými jeho současníky (viz. seznam literatury).

K samotnému rodu Harrachů zatím neexistuje ucelená moderní studie, jako tomu je např. u jiných šlechtických rodů. V Národní knihovně je k dispozici životopis Jana Nepomuka Harracha, který ještě za života hraběte sepsal ředitel jeho archívu na Hrádku, Ferdinand Menčík⁶. Ten ke svému pánu shlížel jako k ideálu, někdy až neuvěřitelně znásobuje jeho kladné vlastnosti a činy. To lze vysvětlit také tím, že hrabě v době práce na životopisu žil, a tak se mu Menčík snažil zavděčit. Velebení

³ Efmertová Marcela : České země 1848-1818, Dějiny v obrazech, vyd.Albatros Praha, 1995, 1.vydání, 60 stran

⁴ Urban O.: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, 1.vydání, 697 stran

⁵ Jakubec I., Jindra Z.: Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do habsburské monarchie, Karolinum, 2006, 1.vydání

⁶ Menčík F.: Jan Hrabě Harrach, nakladatelství FR.Hovorka, roku 1898

hraběte svědčí také o tom, nakolik ho Menčík obdivoval a nelze opominout ani skutečnost, že Harrach byl jeho chlebozárcem. V přehrášce poněkud neuspořádaných informací Menčík líčí téměř každý významný den Janova života, přičemž neopomíná popisovat mínění veřejnosti, které je – jak jinak – vždy kladné.

V práci čerpám i z dostupných dobových periodik (např. Český lid – sborník věnovaný studiu lidu v Čechách a na Moravě, Slezsku a na Slovensku, č. V., Časopis turistů z roku 1910, Listy české z roku 1866, Světozor č.6 a 35 z roku 1872), které jsem využila zejména při citacích. Jaká je důvěryhodnost dobových periodik? Při jejich studiu je třeba si uvědomit, že měla za úkol nejen podat informace o dění a osobách, ale měla za cíl ovlivnit širokou veřejnost, mohlo být proto někdy v zájmu „vyšší moci“, aby byla událost popsána v tisku méně či více upravená. Hodnověrnost dobového tisku je z tohoto důvodu nízká, informace z nich získané nelze brát jako stoprocentní fakt. Dobová periodika jsou dokumenty, které vypovídají o názorech, postojích a zkušenostech pisatele, předkládají jak dotyčný vnímal realitu, ne vždy jaká skutečně byla.

Pokud jde o archivní dokumenty, pátrala jsem v rodovém archivu Harrachů, který je uložen ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, který spravuje i šlechtické fondy v regionu východních Čech, tudíž i harrachovské velkostatky Sadová a Jilemnice, Hrádek u Nechanic, a Harrachov. Většina zde uloženého harrachovského fondu je zpracovaná a přístupná, ke snadnější orientaci patří i inventáře (soupisy archivních fondů) ze 2. poloviny 20. století. Zejména k Harrachovské sklárně je k dispozici velké množství písemností, z valné většiny se však jedná o účetní knihy. Archivní prameny z konce 19. století jsou bohaté. Většina dokumentů z fondu Harrachů je psána česky, zhruba z jedné třetiny německy. V pobočce Státního oblastního archivu Zámrsk, ve Státním okresním archivu v Hradci Králové, jsou listiny vztahující se zejména k období konfiskace a doby pozdější, jakožto i závěti členů rodiny.

Díky průvodcovské praxi na Státním zámku Hrádek u Nechanic jsem využila přístupu k některým listinám týkajícím se výstavby zámku a Jana Nepomuka, který zde pobýval. Zejména na zámecké výstavě, která byla k vidění v létě 2007⁷, týkající se výročí 150 let od založení sídla, bylo možno seznámit se s dosud nepublikovanými dokumenty, které se vztahují ke konfiskaci, výstavbě zámku, osudu posledních majitelů, rakousko-pruské války. Navštívila jsem Harrachovský zámek v Jilemnici, jež je v současné době Krkonošským muzeem, obec Horní Brannou, kde stojí další ze zámků Harrachů a Harrachovská hrobka. Podnětná byla i exkurze do Harrachova, kde jsou sklárny založené Harrachy, datující se do roku 1712 a sklářské muzeum. V Krkonoších bylo hned několik objektů vybudovaných či provozovaných Janem Nepomukem Harrachem – rozhledna Žalý na Benecku, Harrachova cesta k Mumlavským vodopádům, Mumlavská bouda a další, jež mi pro tuto práci poskytly obrazový materiál.

2. Jak se žilo ve druhé polovině 19. století

Abychom lépe pochopili, v jakém prostředí hrabě žil, přiblížíme si jeho dobu. Druhá polovina 19. století byla v Evropě ovlivněna především revolučním rokem 1848. V českých zemích byl v popředí zájem o národní rovnoprávnost. Politický vliv habsburské monarchie jako evropské mocnosti začal v 50. letech slábnout, politické okolnosti v zemi ovlivnil Říjnový diplom, vydaný císařem roku 1860. V 19. století proběhly v řadě zemí Evropy nacionalizační procesy, které v Čechách ukončily poměrně klidné soužití Čechů a Němců.

Nejvýraznějšími českými představiteli v boji za česká práva byli František Palacký (1798-1896) a František Ladislav Rieger (1818-1903), představitelé strany staročechů. V tomto uskupení působila i řada konzervativní šlechty, mezi nimi i Jan

⁷ Výstava ke 150. výročí dostavby zámku, expozice v červenci a srpnu 2007 na zámku Hrádek u Nechanic, kurátor výstavy Ivan Šenk, kastelán zámku

Nepomuk Harrach⁸. Vyznávali panslavismus, prosazující jednotu Slovanů pod vedením Rakouska a federalismus v regionálním ne národním měřítku, který splýval s konzervatismem. Panslavismus znamenal jednotu Slovanů neboli Slovanskou vzájemnost, kde Slovanské národy ve spojení s Ruskem hledaly oporu proti Rakousku a Německu. Mezi nejožehavější témata doby patřily vztahy Čechů a Němců, které se ocitly v 80. letech na bodě mrazu. Obě národnosti se v podstatě izolovaly. Němci se v českých zemích cítili zanedbávání, proto začali své touhy a cíle směřovat k Německu.⁹ Češi ve druhé polovině 19. století usilovali o to nebýt pouhým etnikem uvnitř Rakouska, ale plnoprávným evropským národem.¹⁰ Celé 19. století bylo vyplněno bojovným úsilím dvou jazykových skupin o získání nadvlády v českém prostoru.

Vládcem monarchie druhé poloviny 19. století byl císař František Josef I. (1830-1916), který nahradil vládu svého strýce Ferdinanda V. (1835-1848). Za jeho panování, roku 1866, došlo ke katastrofické Prusko-rakouské válce. Hlavní boje se vedly ve východních Čechách – po bitvách v Jičíně, Trutnově a České Skalici se hlavním bojištěm dne 3. července stala obec Sadová, jež patřila pod velkostatek Sadová Jana Nepomuka Harracha. Zde rakouská armáda pod vedením generála Benedeka zakusila zdrcující porážku. Následkem toho muselo Rakousko podstoupit Itálii Benátsko, Prusku Holštýnsko a muselo odejít z Německého spolku, čímž ztratilo své mezinárodní postavení. Nejtragičtějším důsledkem války roku 1866 však byla, podle historičky Marcely Efmertové, otevřená cesta pro Prusko ke sjednocení Německa a jeho další cesta k 1. světové válce.¹¹

Hrabě Harrach žil v době rozvíjejícího se průmyslu a podnikání, které tvořilo jeho hlavní příjem. Průmyslová revoluce v českých zemích vyvrcholila v 70. letech,

⁸ dalšími představiteli politicky aktivní šlechty byli hrabě J.J. Clam-Martinič, J.K. Lobkovic, Karel III. Schwarzenberg či R. Hildprandt: sborník referátů – F.L. Rieger, str. 26

⁹ M. Efmertová – České země 1848-1918, str. 54

¹⁰ J. Kořalka – Češi v habsburské říši a Evropě, str. 124

¹¹ M. Efmertová – České země 1848-1918, str. 8

nejvýraznějšími odvětvími českého průmyslu bylo cukrovarnictví a strojírenství. Překotný vývoj průmyslové výroby a finanční machinace zastavil až úpadek na vídeňské burze roku 1873, po němž následovala hospodářská krize. Ta se Harracha nejcitelněji dotkla v Novém Světě, kde byly v provozu sklárny. Archivní prameny dokládají stagnaci prodeje a exportu skla na pobočkách v Praze i ve Vídni¹².

Jak vypadala města a ulice, kterými se hrabě procházel? Počet obyvatel měst stoupal, ulice byly postupně dlážděny, od roku 1847 se postupně zavádělo plynové osvětlení místo olejového. Budovaly se vodovody a kanalizace. Druhá polovina devatenáctého století znamenala i vybudování sítě železnic v Rakousku – Uhersku, železniční systém propojoval české země především s Vídni a Budapeští, což mělo politický, hospodářský i kulturní význam. Vlák ale nebyl jediným oblíbeným dopravním prostředkem. Na ulicích byl stále častěji k vidění i automobil.¹³

Stavební sloh byl především empírový a později romantický, novogotický. Nábytek ve šlechtických domácnostech byl především ve stylu biedermaier a druhého rokoka, k ozdobení interiéru sloužilo i oblíbené české sklo a keramika. Móda od 60.let 19.století směřovala ve šlechtických kruzích k haute-couture, uměleckému ztvárnění. Druhé rokoko zavedlo do módy opět krinolínu (sukni na obručích). Tu brzy vystřídala „turnýra“, v českých zemích nazývaná „honzík“. Pánská móda se zjednodušila a novinkou se stalo střízlivé a účelné sako. Vedle cylindru se nosil i tvrdý klobouk, hůl a boty s nízkými podpatky. Během dvaceti let se dámská móda (oproti pánské) podstatně změnila, šat začal velmi těsně obepínat tělo od krku až po kolena, začaly se nosit boty s vyšším podpatkem. Oblíbenými se staly kožichy.¹⁴

Doba třetí třetiny 19.století počala využívat elektřinu. Tu vedle Františka Křižíka propagoval i Emil Kolben, jenž založil malou továrnu na zařízení pro výrobu elektrické

¹² SOA Zámorsk – Vrchní ředitelství Hrádek, karton č.9, Správa o zprávách rok 1847/98 od Otakara Hrdličky ze skladu skláren Nový Svět hraběte Jana Harracha.

¹³ První automobil Präsident u nás byl vyroben r. 1897

¹⁴ Marcela Efmertová – České země 1848-1948, str.1 a 66

energie. Od 80.let byly v českých zemích postupně osvětlovány jednotlivé strojírny, doly, cukrovary a pivovary, textilky a další továrny. Masově se rozšířil telegraf, v roce 1881 se v Praze začala budovat městská telefonní síť.

Movití šlechtici se často stávali mecenáši některého druhu umění. Nejinak se k této činnosti stavěl i Jan Nepomuk Harrach. Mezi jeho současníky se řadila řada skvělých spisovatelů a hudebníků – generace ruchovců a lumírovců, Antonín Dvořák, Zdeněk Fibich či Bedřich Smetana. Posledního jmenovaného hrabě finančně podporoval, stejně tak jako Karla Jaromíra Erbena a podpořil i talent malíře Vojtěcha Hynaise.

Harrachové měli velké pozemkové vlastnictví (podobně jako Lichtensteinové či Lobkovicové). Pozemková aristokracie se přizpůsobila kapitalistickým formám podnikání nejen na svých velkostatkách, ale i v nových oborech – akciových společnostech. Šlechta byla přitahována k investování v nejrůznějších oblastech, nejčastěji v železničním podnikání, na druhém místě pak bylo akciové bankovní podnikání. Toto schéma historika Otto Urbana¹⁵ se až s překvapivou přesností hodí na hraběte Jana Nepomuka Harracha, který investoval jak do rozvoje železnice v Podkrkonoší, tak se také stal předsedou banky Slavie.

Hrabě Harrach nejen řečnil o lepší budoucnosti, ale také pro ni prakticky mnohé vykonal. A dnes můžeme zhodnotit slova z článku v Časopise turistů, který vyšel v reakci na Harrachovo úmrtí v roce 1910:

„Činnost jeho byla do poslední chvíle mnohonásobná, a přirozeně, že teprve doba pozdější ocení ji náležitě.“¹⁶

¹⁵ Otto Urban – Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, str.290

¹⁶ Časopis turistů, r.XXII, č.1., leden 1910, uložen v Národní knihovně v Praze

3. Historie rodu Harrachů

Jakým způsobem hrabě Jan Nepomuk Harrach nabyl majetku? Zdědil jej po svých předcích a navázal na jejich podnikatelské tradice nebo se jako zchudlý šlechtic sám vypracoval? Odpověď se pokusíme nalézt v historii jeho rodu.

Harrachové pocházejí z česko-rakouského pomezí, a ačkoliv první písemná zmínka o rodu pochází z roku 1309, žili první harrachovští rytíři již ve 12.století.¹⁷ Ve 14. století se rod dělí na dvě větve, českou a rakouskou; česká vymírá, aniž by dosáhla většího významu, za to v rakouské větvi je řada významných osobností, tato část rodu také získala značný majetek – v Rakousku zámek Rohrau, Thannhausen, Prugg nad Litavou; v Čechách panství jilemnické, Strkov, část Podkrkonoší s Horní Brannou, Janovice u Rýmařova, Konárovice u Kolína, Zelč na Táborsku. Značného pozemkového majetku Harrachové nabyli na Královéhradecku a ve východních Čechách. Zde k panství Nechanice a velkostatku Sadová členové rodu přikupovali okolní pozemky a rozšířili tak harrachovské pozemkové dominium v této oblasti na 11 tisíc hektarů¹⁸. Na Moravě rod vlastnil panství Velké Meziříčí a Janovice u Rýmařova, Náměšť na Hané. Byla tu ale řada dalších šlechtických rodin, které v 19.století vlastnili daleko více pozemků, např. Kinští – 71 tisíc hektarů, Thurn –Taxisové – 45 tisíc hektarů, Colloredo-Mansfeldové – 58 tisíc hektarů a řada dalších.¹⁹

Erbem rodu jsou tři stříbrná pštrosí pera, zapíchnutá do zlaté koule na červeném poli (viz příloha č.1).

¹⁷ Petr Mašek-Modrá krev, str.84

¹⁸ Mezi harrachovská panství patřily v 19 století kromě Nechanic a Sadové i Kunčice, Trnávka, Stračov, Barchov, Zvíkov, Puchlovice, Dolní Přím a Libčany. Všechny byly podřízeny velkostatku Sadová.

¹⁹ Wilhelm Zier – Evropské šlechtické rody, str.166

Stopy původu hraběte Jana Nepomuka Harracha (viz. příloha č.2) vedou do rakouské větve, tzv. jilemnické (dodnes žijící²⁰). Rod Harrachů patřil ke šlechtickým rodům, které do českých zemí přišly po třicetileté válce. Rod byl povýšen do hraběcího stavu roku 1627 zásluhou Karla I. z Harrachu (1570-1628) působícího u dvora císaře Ferdinanda II.¹ Jeden z Karlových čtrnácti potomků, Ota Bedřich z Harrachu (1610-1639), založil jilemnickou větev rodu a roku 1634 zakoupil panství Horní Branná. Mezi nejvýznamnější předky Jana Nepomuka Harracha patřil i bratr Oty Bedřicha, pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667), odmítající násilnou rekatolizaci českého obyvatelstva.²¹

Ačkoliv Harrachové již v 16.století působili v Podkrkonoší, teprve v roce 1701 kupuje panství Jilemnice syn Oty Bedřicha, Ferdinand Bonaventura I. hrabě z Harrachu (1636-1706). V nakupování nemovitého vlastnictví pokračoval i syn Ferdinanda Bonaventury, Alois Tomáš Rajmund z Harrachu (1669-1742), místokrál neapolský. Z jeho podnětu byl roku 1714 zakoupen a rozšířen severo-východočeský Harrachov. Krkonošské a podkrkonošské pozemky tedy hrabě získal jako dědictví po svých předcích. Archivní listiny ale ukazují, že hrabě tyto pozemky dále rozšiřoval nakupováním nových přilehlých pozemků²².

Jan Nepomuk hrabě Harrach byl spjatý především s královéhradeckým krajem. Jeho dědeček Arnošt Kryštof z Harrachu koupil panství Nechanice a velkostatek Sadová v roce 1829. Otcem Jana Nepomuka z Harrachu byl František Arnošt z Harrachu (1799-1884), významný průmyslový podnikatel a hospodář²³. V 50. letech

²⁰ Manželka vnuka Jana Nepomuka Harracha - Jana Harracha, hraběnka Štěpánka Harrachová, rozená Eltzová, se narodila roku 1917 a žije na rodovém sídle Rohrau v Rakousku.

²¹ Harrachové jsou spojeni i s osobností vévody Albrechta z Valdštejna. Jeho manželkou se stala dcera Karla I.z Harrachu, Kateřina Isabela Harrachová.

²² SOA Zámorsk, Vrchní ředitelství Hrádek, kartony č. 7,54,57 dokládají kupní listiny na pozemky

²³ Fr.Arnošt z Harrachu se jako atašé účastnil korunovace krále Karla X.ve Francii. Po smrti svého otce se ujal jeho statků: Branná, Jilemnice, Stěžery, Sadová, Šluknov, Janovice na Moravě, Most nad Litavou v Dolních Rakousích a statek Ašach v Horních Rakousích. Nechal vystavět romantická velkolepá sídla – zámek Hrádek u Nechanic, Most nad Litavou.Zasloužil se o vystavění pardubicko-

19. století stál také v čele průmyslové jednoty.²⁴ Svým synům Janovi a Alfrédovi zajistil vzdělání od svého vlasteneckého přítele Jana Erazima Vocela. Zde se tedy dozvídáme, kdo z Harrachů zakoupil královéhradecké pozemky – byl to děd a otec Jana Nepomuka. Po otci Jan zdědil i vlastenecké smýšlení a podnikavého ducha.

Pro úplnost uvádím, že dědicem statků Jana Nepomuka Harracha se stal jeho druhorozený syn Otto Jan Nepomuk Harrach (1863-1935), neboť prvorozený syn Jana Nepomuka, Karel František (1857-1920) byl zbaven pro duševní poruchu svéprávnosti a vyloučen z nástupnického majorátu.

Otto, poručík v záloze, dobře spravoval rodová dědictví, a stejně jako otec Čechy miloval. Zemřel během svého pobytu na zámku Hrádek u Nechanic v roce 1935. Posledním majitelem Harrachovských statků v Čechách, před konfiskací, byl Ottův syn Jan Nepomuk Antonín hrabě z Harrachu (1904-1945)²⁵.

4. Jan Nepomuk hrabě Harrach

Celý titul uvedený v časopise Světozor²⁶ zněl: Jan hrabě z Harrachu na Roravě a Pruggu, dědičný podkoní v Rakousích nad a pod Enží, cí. kr. komoří a major m. s., rytíř cí. rus. řádu sv. Anny, majitel velkostatku Puchlovic a Želče – v té době jeho otec ještě žil, tudíž se zde neuvádí jako majitel velkostatku Sadová a dalších statků otcových.

Jan Nepomuk František Harrach se narodil 28.11.1828 ve Vídni, jako prvorozený syn Františka Arnošta z Harrachu a Anny Lobkovicové. Byl to vzdělaný šlechtic, vychovaný domácími učiteli. Nejvíce na něj zapůsobila výchova Jana Erazima Vocela²⁷

liberecké železniční dráhy. Byl českým vlastencem, stál v řadě spolků. – Světozor č.6, část 19, str. 221-2

²⁴ Otto Urban – Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, str.124

²⁵ Zámek Hrádek byl zkonfiskován v roce 1948 podle dekretů prezidenta Beneše.

²⁶ Světozor č.35 z 30.8.1872

²⁷ Jan Erazim Vocel (1802-71) byl v roce 1850 jmenován s pomocí hraběte Thuna prvním profesorem české archeologie a historie umění na pražské univerzitě. Působil jako učitel v řadě aristokratických

a muzejního knihovníka Jaroslava Vrtátka. Vocel s Janem a jeho bratrem Alfredem pobýval na zámku ve Stračově na Hradecku a v Harrachově, „na pomezí slezském v lůně Krkonošů“ jak krajinu Vocel sám vymezil.²⁸ Sám s chlapci procestoval hory a dvakrát s nimi vystoupil na Sněžku. V posledních letech u Harrachů se snažil na své svěřence působit tak, aby souhlasili s názorem českých konzervativců. Jan Nepomuk Harrach zůstal plně věrný těmto vštěpeným názorům až do konce života. Vocel s rodinou Harrachů zůstal až do roku 1842, ale i po té si až do své smrti uchoval se všemi jejími členy velmi přátelský vztah.²⁹

Ve svých dvaceti letech vstoupil Jan Nepomuk Harrach, jako řada jiných šlechtických synků, do rakouské armády a bojoval proti vzbuřencům v Uhrách. Psal se právě revoluční rok 1848. Revoluce zasáhla celou západní i střední Evropu. Hlavním důvodem revoluce v rakouské monarchii byl nevyhovující starý režim, ztělesněný knížetem Metternichem (1773-1859). Uhersko usilovalo o autonomii, a proti rebelujícím Maďarům vystoupila vojska maršála Václava Radeckého z Radče, v jeho vojsku bojoval i mladý hrabě Jan Nepomuk Harrach³⁰.

Nejpodstatnější část života Jana Nepomuka Harracha vyplňovala politika, do které vstoupil po pádu Bachova absolutismu v roce 1860. Období Bachova absolutismu (1851-1860) se vyznačovalo četným omezením, veřejný i kulturní život byl pod policejním dohledem, došlo k redukci výuky češtiny. Na druhé straně ale došlo i k liberalizaci průmyslu a řemesel a k významné školské reformě hraběte Lva Thuna. Absolutismus se ale jako forma vlády neosvědčil, monarchie se potýkala především s nedostatkem státních financí. Po pádu Bachova absolutismu se počala intenzivně

rodin – u Černínů, u Leopolda Šternberka. V letech 1838-42 působil jako vychovatel a učitel u Harrachů. – K.Sklenář:Jan Erazim Vocel

²⁸ Karel Sklenář – Jan Erazim Vocel, str.40

²⁹ Karel Sklenář – Jan Erazim Vocel, str.42

³⁰ Ferd. Mencík – Jan hrabě Harrach, str. 53

vyvíjet aktivita různých společenských a kulturních organizací (např. Sokol, Hlahol, Umělecká beseda)³¹.

V 60. letech 19. století vstoupil hrabě Jan Nepomuk Harrach do strany staročeků, existenci našeho národa si bez rakouského rámce nedokázal představit. S jakými názory se tedy Harrach ztotožňoval? Staročeši představovali stranu konzervativně smýšlejících³². Hlavními představiteli této strany byli František Ladislav Rieger (1818-1903) a František Palacký (1798-1896). Palacký se v roce 1848 stal symbolem českého veřejného života. Byl pro zachování Rakouska jako federativního soustátí. Rakousko se podle něj nesmělo stát součástí Německa, protože by tím byla narušena rovnováha v Evropě - na jedné straně Německo, na druhé Rusko. Propagoval myšlenku austroslavismu, věřil v silnou rakouskou říši. Svoje myšlenky shrnul v díle *Idea státu rakouského*³³, kde jasně formuloval názor, že perspektivní může být jen Rakousko federalizované, skládající se z autonomních celků, které jsou dané národnostním složením, historickými tradicemi a ekonomickou nutností. Rieger v roce 1861 vytyčil český politický program, obsahující požadavek národní rovnoprávnosti a rozsáhlé samosprávy.³⁴

Jan Nepomuk Harrach žil v době posíleného národního uvědomění, Češi se cítili oddělení od Němců – především kvůli češtině a slovanskému původu. Byla to doba zakládání spolků, besed, organizací. Nejvýznamnějším činitelem národní povzbuzování byl tisk (Národní listy, Pokrok, Politik). Hlavní jádro české politiky spočívalo v uskupení staročeků a mladočeků v Praze. Skladba obyvatelstva vyplynula ze sčítání lidu počátku 20. století, kdy vyšlo najevo, že nejvíce procentuálně zastoupenou vrstvou jsou průmysloví dělníci.³⁵ Němci tvořili v Čechách

³¹ kol. autorů – Dějiny zemí Koruny české, II.díl, str.96-97

³² kol. autorů – Dějiny zemí Koruny české, II.díl, str.99, 80

³³ Původně to byla série osmi článků, které vyšly v politickém deníku „Národu“ v roce 1865. Uceleně vyšla „Idea státu rakouského“ v roce 1866 německy pod názvem „Oesterreichs Staatsidee“, český text Palacký později otiskl ve III. Díle „Radhoště“ (str.158-230).

³⁴ kol. autorů – Dějiny zemí Koruny české, II.díl, str.84, 98-99

³⁵ J.Kořalka – Češi v habsburské říši a Evropě, str.115

více než třetinu obyvatelstva, ale v celoevropském měřítku byl český národ oproti německému vždy menšinový. Členové německého národního hnutí podporovali začlenění českých zemí k Německu a prosazovali německý jazyk, odmítali jakékoli uvolnění z rakouské monarchie. Tyto snahy souvisely s velkoněmeckou politikou, jejímž úsilím bylo připojení slovanských národů k Německé říši, která se začala pozvolna rozpínat a dominovat Evropě.

Ve svém vyšším věku hrabě Harrach připustil, že strana staročechů pozbyla mnoho ze svého původního programu a vitality, ale jako nástupce strany přece jen neviděl mladočechy.³⁶ Přesvědčením byl hrabě austroslavista, blízký názorům F.L.Riegra. Dobře si uvědomoval, že mnohonárodnostní podunajská monarchie může fungovat pouze na základě rovnoprávného přístupu ke všem zde žijícím národnostem. Jeho šlechtická provázanost s mnoha předními evropskými rody mu i při výrazné vlastenecké orientaci znemožňovala stát se nacionalistou. Prosazoval smíření a spolupráci Čechů a Němců, například v Krkonoších vedle českých podniků podporoval i řadu německých – z archívních pramenů je patrné, že v roce 1887 svolil k pronájmu Labské boudy Johannesovi Schmeckerovi, německému obchodníkovi³⁷ a povolil provoz německé restaurace na vrchu Žalý³⁸. Bylo to v době, kdy se právě vztahy mezi oběma národnostmi prudce zhoršovaly. Pokud se chtěl hrabě angažovat v politice, jak uvažuje historik Otto Urban, „...*musel alespoň trochu sestoupit z výšin aristokratické výlučnosti mezi neurozené lidi. Aristokracie totiž neměla zájem zastupovat pouze aristokracii*“.³⁹ V roce 1864 byl zvolen poslancem říšské rady⁴⁰. Jak uvádí dobové periodikum Světozor, již před zvolením se u něho v pražském hraběcím paláci odehrávaly politické rozmluvy a debaty, kterých se účastnili politikové i zástupci šlechty⁴¹. Po smrti svého otce zaujímá místo v panské sněmovně a stává se

³⁶ Ferd. Menčík – Jan hrabě Harrach, str.49

³⁷ SOA Zámorsk Ústřední správa Hrádek – inv. č. 45, rozhodnutí č.86 z roku 1887

³⁸ SOA Zámorsk Ústřední správa Hrádek – inv. č.45, rozhodnutí č.2 z roku 1900

³⁹ Otto Urban, Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, str.164.

⁴⁰ Říšská rada měla od roku 1861 řešit záležitosti celé monarchie se skládala ze dvou komor (panské a poslanecké sněmovny), k přijetí zákona byl nutný souhlas obou komor a ještě císaře – kol.autorů – Dějiny zemí Koruny české, II.díl, str.86

⁴¹ Světozor č.35 z roku 1872, str.413.

majorátním pánem⁴². Panská sněmovna byla horní komora Říšské rady parlamentu Rakouska-Uherska, zasedali zde dědiční členové (případ Jana Nepomuka Harracha), členové jmenovaní panovníkem nebo církevní hodnostáři⁴⁰.

Jan Nepomuk prosazoval zájmy Čechů, nebyl však nacionalistou a upřednostňoval spolupráci Čechů a Němců. To ale nebylo vždy snadné.. V roce 1860 píše Vocelovi svou ještě nejistou češtinou, kterou cvičil četbou českých novin:

„...víc a více pozoruj, že sám stojím mezi mnohýma mého stavu, co se týče náhledu skrze národnosti v naší vlasti.“⁴³

Harrach ale tak docela sám mezi českými šlechtici nebyl. Důležitým mezníkem v jeho životě bylo zvolení do zemského sněmu (r.1864) spolu s knížaty Karlem Schwarzenbergem a Jiřím Lobkovicem. O těchto třech představitelích šlechty lid smýšlel jako o zastáncích národa českého. Delegáti ze zemských sněmů tvořili poslaneckou sněmovnu, jednu z komor říšského sněmu. V období feudalismu to bylo shromáždění příslušníků a volených zástupců privilegovaných společenských vrstev - stavů. Zemský sněm se uplatňoval v politickém systému jako složka, která zprostředkovávala kontakty mezi panovníkem a majetkově i politicky emancipovanou šlechtou. Pravomoc zemských sněmů byla od 60. let 19.století poměrně omezená⁴⁴.

Později se v článku novin „Listy české“ o Harrachovi píše:

„Mladší Jan hrabě Harrach neprohlásil se zjevně v sněmu za syna národa českého, ale učinil to za jiných příležitostí, ba již hlasoval se zástupci lidu, když veškerá šlechta jako skála byla a tomu bránila.“⁴⁵

Svoje názory shrnul Jan Nepomuk Harrach roku 1862 v díle Spása Rakouska, vydané nakladatelstvím I.L.Kober v roce 1865. V této brožurce propagoval navrácení

⁴² majorátní pán – prvorozený syn, dědic otcových statků.

⁴³ K.Sklenář – Jan Erazim Vocel, str.44.

⁴⁴ kol. autorů – Dějiny země Koruny české, II.díl, str.98

⁴⁵ Listy české z roku 1866, č.5, Národní knihovna v Praze.

a rozšíření práv koruny české, povzbuzování slovanské vzájemnosti, přátelství rakouské říše s ruskou.

Kladný vztah k Čechám se taktéž projevil na projevu hraběte Harracha na Národopisné výstavě československé v roce 1895, který zapsal Harrachův životopisec Ferdinand Menčík. Hrabě Harrach ... *„Nabádal národ, aby spojil své síly, protože spojení umožňuje bojovat proti opozici. I na tomto projevu vyzdvihoval všechny složky společnosti, a každé z nich přikládal svůj zvláštní nezastupitelný význam“*⁴⁶.

Ačkoliv hrabě přilnul k Čechám, silné citové pouto měl i ke svému rodnému městu Vídni. Byl vůdcem národního hnutí v tomto městě a právě k němu se česká menšina obracela o pomoc. Slovy Ferdinanda Menčíka : *„...Čechové usedlí ve Vídni se obraceli k němu o svoji pomoc ve všech potřebách, a nebylo ani jednoho podniku, aby podpory své odepřel, nebylo ani jediné manifestace národa českého, aby v ní on a jeho rodina nebraly podílu, ba i častými návštěvami českých zábav posiloval krajany.“*⁴⁷

Všestranný šlechtic se podobně jako jeho otec František výrazně projevili v českém národním životě. Jako kurátor Matice české⁴⁸ intenzivně podporoval českou literaturu. Právě s jeho podporou vydal K.J.Erben v roce 1864 Prostonárodní písně a říkadla. Český jazyk podporoval jako pravý vlastenec. Již v dětství mu bylo dopřáno výchovy v češtině i němčině, a to na přání jeho rodičů⁴⁹. Hrabě o češtinu bojoval i později, jak uvádí Ferdinand Menčík, na svých panstvích namísto německých nápisů vyžadoval české, *„...a ve výlučném používání německého jazyka spatřoval znevážení celého českého národa“*⁵⁰. Jako jeden z prvních šlechticů začal češtinu používat i na

⁴⁶ Menčík F.,Jan hrabě Harrach, str.22

⁴⁷ Menčík F.,Jan hrabě Harrach, str.24.

⁴⁸ Matice česká vznikla z iniciativy Palackého roku 1831 jako vydavatelství českých knih z dobrovolných příspěvků.

⁴⁹ Menčík F.,Jan hrabě Harrach, str.1.

⁵⁰ Menčík F.,Jan hrabě Harrach, str.42

svých panstvích, což dosvědčuje např. zpráva správce Hrdličky ze Skláren Nový Svět z roku 1897: *„. za úřední jazyk česká řeč je ustanovena, v kterémž se vedou zprávy úřadů, peněžní i naturální účty i rozhodnutí a výnosy od Jeho Osvícenosti podle nařízení jeho Osvícenosti.“*⁵¹

Ve Vídni, v součinnosti se spolkem Komenský, založil první českou školu a vymohl konání bohoslužeb v českém jazyce⁵². Spolek Komenský byl založen ve Vídni v roce 1872 za účelem zřizování a vedení českých škol, neboť do Rakouska a zejména do Vídně přicházelo během 19.století mnoho Čechů a Slováků. Krajané se sdružovali v četných spolcích, aby si mohli vzájemně pomáhat. Jan Nepomuk Harrach byl předním podporovatelem spolku Komenský, zejména v jeho počátcích.⁵³

Mateřský jazyk, jak hrabě Harrach češtinu nazýval, chtěl slyšet i z Národního divadla. Národní divadlo však ještě nestálo, proto bylo nejvyšší snahou národních českých vrstev, aby bylo postaveno. Na Riegerův podnět (vyzval české šlechtice, aby se angažovali při stavbě divadla), byl ustanoven výbor pro jeho stavbu. Předsedou byl zvolen kníže Karel Schwarzenberg a za jednatele sboru hrabě Jan Nepomuk Harrach. K příležitosti svého zvolení pronesl vlasteneckou větu, kterou zaznamenal jeho životopisec Ferdinand Menčík:

*„Národnost jest posvátný prapor, kolem něhož všichni se soustřediti musíme, národnosti posloužíme divadlem, a proto vynasnažme se o divadlo „.“*⁵⁴

K vybudování samotné budovy Národního divadla hrabě Harrach přispěl v první řadě svými finančními příspěvky. Kancelář sboru pro výstavbu Národního divadla po nějakou dobu sídlila i v Harrachovském pražském paláci. Hrabě Harrach se také

⁵¹ SOA Zámorsk – Vrchní ředitelství Hrádek č.9, arch č.10.

⁵² Luštinec J., časopis Krkonoše, 1999, č.2, článek Šlechtické rody.

⁵³ Dalším významným podporovatelem spolku byl pražský architekt Josef Hlávka působící toho času ve Vídni – Jůva V., Stručné dějiny pedagogiky, nakl.Paido, str. 85

⁵⁴ Menčík F. , Jan hrabě Harrach, str.10

velkým dílem zasloužil o vybudování budovy Národního muzea na Václavském náměstí v Praze, spolu s přítelem Ladislavem Riegre⁵⁵. V souvislosti s podporou divadla vypsal také soutěž o nejlepší českou operu⁵⁶, v níž vyhráli Smetanovi Braniboři v Čechách. Hrabě do této soutěže poskytl finanční odměnu ve výši 600 zlatých.⁵⁷

Dne 8.2. 1896 byl hrabě vyznamenán řádem Zlatého rouna. Toto vyznamenání, které patří k nejstarším udělovaným na světě, získal i jeho otec a jiní v jeho rodu. Pro hraběte Jana Nepomuka Harracha toto ocenění znamenalo zasloužené uznání jeho dlouholeté práce a úsilí. Ocenění symbolickým beráncím rounem zavěšeném na kolaně se v 19.století dostalo i řadě jiných českých šlechtických rodů (např. Kinští, Pernštejnové).

Vedle Spásy Rakouska Jan Nepomuk Harrach sestavil a vydal roku 1867 „Chronologický přehled dějin vydaný a sestavený Janem Harrachem“⁵⁸. Jinou literární činností hraběte Harracha bylo i vydávání hospodářských brožur - např. „Krátké naučení o důležitosti hnoje, kterak dlužno nakládati s ním rozumně a kterých vad se vystříci.“ Nebo „Krátké naučení o důležitosti dobytka dojného.“⁵⁹

Bylo vlastenecké počínání hraběte Jana Nepomuka Harracha mezi zástupci šlechty běžné? Pro srovnání uvedme několik šlechticů, kteří byli Harrachovými současníky. Pro první příklad netřeba chodit daleko, s královéhradeckým panstvím na jihovýchodě sousedil Kostelec nad Orlicí s velkostatkem Borovnice, v majetku hraběte Bedřicha Karla Kinského (1834-1899). Historik Aleš Valenta v Dějinách rodu Kinských zmiňuje,

⁵⁵ Společnost Muzea království Českého darovala hraběti obraz budovy z roku 1909 k jeho osmdesátým narozeninám, nyní umístěném v expozici Salonu hraběte na zámku Hrádek u Nechanic.

⁵⁶ SOA Zámorsk-Ústřední správa Harrachů – listina ke Konárovičkému konkurzu na operu vypsaná Janem Harrachem, v níž vyhráli Smetanovi Braniboři, Kancelář Hrádek, inv.č.103 ÚKV-VII.

⁵⁷ Světozor.č.35 z roku 1872,30.8., článek Jan hrabě Harrach

⁵⁸ „Chronologický přehled dějin“ Jana Nepomuka Harracha vydal v roce 1867 nakladatel Eduard Grégr - SOA Zámorsk, Kancelář Hrádek, invent.č. 104 ÚKV-VIIa.

⁵⁹ Menčík F., Jan Hrabě Harrach, str,16,17.

že „...Bedřich Karel byl jediným Kinským ve druhé polovině 19. století, jenž aktivně zasahoval do politického dění, (podobně jako Jan Nepomuk Harrach) podporoval zrovnoprávnění jazykových požadavků⁶⁰. Z dalších šlechticů, kteří se angažovali v národnostní otázce, uvedme Jiřího Kristiána Lobkovice (1835-1908) a Richarda Clam – Martinice (1832-1891)⁶¹. Šlechta tradičně tíhla k jazykovému kompromisu, a proto často vystupovala mezi Čechy a Němci jako prostředník⁶².

3. srpna roku 1856 se Jan Nepomuk Harrach poprvé oženil. Jeho manželka Marie Markéta z rodu Lobkoviců po čtrnácti letech manželství a dlouhodobé nemoci zemřela. Z tohoto manželství vzešli dva synové – Karel (nar.1857) a Otto (nar.1863) a čtyři dcery – Anna (nar.1858), Gabriela (nar.1859), Marie (nar.1866) a Markétka (nar. 1870). Druhou manželkou se mu pak stala Marie Terezie Thurn -Taxis, tu pojal za choť v roce 1870. Z manželství toho vzešel jediný syn hrabě Arnošt, narozený na Hrádku r. 1879⁶³.

Hrabě Jan Nepomuk Harrach zemřel ve Vídni 12.12.1909. Pochován je v rodové hrobce v Horní Branné.

4. 1 Jan Nepomuk Harrach - hospodář a zemědělec

Jan Nepomuk Harrach nebyl pouze schopným politikem, ale podobně jako jeho otec i vynikajícím hospodářem, uvědomoval si význam silného hospodářství pro český národ. Propagoval příkladnou a osvětovou činnost v oblasti zemědělství. Již v díle Spása Rakouska nabádal ke zvelebení českého rolnictva. Hrabě žil v době průmyslové revoluce a přispěl k řadě inovací v průmyslu a zemědělství.⁶³ K dovršení revoluce

⁶⁰ Valenta A., Dějiny rodu Kinských, str. 95

⁶¹ kol. autorů – Dějiny země Koruny české, II.díl, 97,98

⁶² Valenta A., Dějiny rodu Kinských, str.161-2

⁶³ Menčík F., Jan hrabě Harrach, str.25 a 5.

⁶³ Po ztrátě průmyslové Lombardie (1859) a Benátska (1866) se centrum průmyslu Rakouska-Uherska přesunulo do českých zemí. – viz.pozn.č.15.

došlo v českých zemích v polovině 70. let 19. století. Podle historičky Marcely Efmertové měly české země k rozvoji dobré předpoklady: vysokou hustotu obyvatelstva a poměrně rozvinuté tradiční obory – textilnictví, sklářství, cukrovarnictví a pivovarnictví⁶⁴, které Jan Nepomuk Harrach také úspěšně rozvíjel.

Hrabě stál v čele řady hospodářských a zemědělských spolků – byl vedoucím Hospodářského spolku kolínského (zvolen byl roku 1857), později krajského čáslavského a po té i královéhradeckého (roku 1861). Tady však výčet zdaleka nekončí – Jan Nepomuk Harrach byl předsedou Hospodářské jednoty kraje Tábořského⁶⁵, Českého spolku pro vývoz a přívoz (dovoz)⁶⁶, stal se i předsedou banky Slavie.

Činnost ve spolcích a besedách, jakou hrabě Harrach prokazoval, se zdá být velmi bohatá. Nicméně spolkové a veřejné činnosti se věnovalo mnoho šlechticů, např. Oktavián Kinský (1813-1896), současník a východočeský „soused“ Harracha. Oktavián Kinský byl také členem Harrachova spolku Komenský ve Vídni, Vlastenecko-hospodářské jednoty či starostou města Chlumeč⁶⁷.

Jan Nepomuk Harrach zapadá do schématu aristokratických šlechticů 2. poloviny 19. století, jak je chápe historik Jiří Kuthan. Ten uvádí: *„Ačkoliv šlechta v celé habsburské říši ztratila v 19. století mnoho privilegií, uchovala si ve druhé polovině 19. století a na počátku století 20. svůj vliv“*⁶⁸. Šlechtici drželi v Čechách až třetinu půdy. Toto velké pozemkové vlastnictví a finanční kapitál vedlo některé šlechtice k novým způsobům průmyslového podnikání, a to zejména ve výrobní sféře, která souvisela s produktivitou velkostatků a s lesním hospodářstvím.

⁶⁴ Efmertová M., České země 1848-1918, str.25.

⁶⁵ Vlastnil velkostatek želecký na tábořsku.

⁶⁶ Světozor č.35, z roku 1872, str.413.

⁶⁷ Valenta A., Dějiny rodu Kinských, str. 96

⁶⁸ Kuthan J.: Aristokratická sídla období romantismu a historismustr.6.

Hrabě Harrach se snažil do Čech zavést hedvábnictví a pěstování moruší, to ale nedosáhlo velkého úspěchu.⁶⁹ Nicméně se stal předsedou hedvábnického spolku. Na svém statku v Konárovicích nechal vysadit morušové stromy a zavedl odrůdu bourců japonských.⁷⁰ Další jeho zásluhou byl rozvoj včelařství, v Chrudimi byl zvolen předsedou včelařského spolku⁷¹. Mezi jeho neúspěšné, ale snahu vyjadřující podnikání, možno zařadit i pěstování tabáku v Rudohoří a Krkonoších, přičemž sám cestoval po zemích, kde se důkladně obeznámil se způsoby pěstování této vzácné plodiny.⁷²

Spása Rakouska nebylo jediné dílo, které hrabě napsal. Vydal i řadu příruček pro zemědělce a hospodáře, a to v českém jazyce. Roku 1865 udržel na svůj náklad časopis „Živa“⁷³, zabývající se přírodovědou, a oddálil tak jeho zánik⁷⁴.

Jan Nepomuk Harrach cítil sílu českého národa v rolnictví, a pro svoji myšlenku podnikal aktivní kroky. Byl si vědom toho, že rolnictvu chybí vzdělání, zasloužil se o založení první lesnické a rolnické školy v Čechách, kde byli vychováváni lesníci, hospodáři i zemědělci. Tato střední lesnická škola byla založena v roce 1893 ve Stěžerách nedaleko Hradce Králové a dodnes plní svoji původní funkci. Hrabě podporoval českou menšinu ve Vídni, to jej spolu s jeho myšlenkou o významu českého hospodářství přimělo k založení české průmyslové školy ve Vídni, k tomuto účelu pořádal v Čechách sbírky.⁷⁵

Jan Nepomuk Harrach byl všestranným šlechticem. Vedle zemědělských a průmyslových aktivit se podílel i na rozvoji turistiky v Krkonoších. Zde také užítkoval

⁶⁹ Světozor č.35 z roku 1872, str.413.

⁷⁰ Menčík F., Jan hrabě Harrach, str.6.

⁷¹ Světozor.č.25, z roku 1872, str. 413.

⁷² Menčík F. – Jan hrabě Harrach, str.32

⁷³ Časopis Živa založil známý lékař a fyziolog prof. Jan Evangelista Purkyně. Živa vystřídala zaniklý časopis Krok a její vydávání zajišťovalo Muzeum Království českého (nyní Národní muzeum v Praze). První číslo vyšlo v lednu 1853 pod názvem Živa, časopis přírodnický - Trávníčková E. : Jan Evangelista Purkyně. Život a dílo. Avicenum, Praha 1986, s. 372-3

⁷⁴ viz.pozn.č.20.

⁷⁵ Menčík F. – Jan hrabě Harrach.str.35

z těžby dřeva, zejména pro potřeby harrachovské sklárny Nový Svět v Harrachově, lesní hospodářství za jeho působení dosáhlo jednoho ze svých vrcholů. Dary přírody hrabě nejen efektivně využíval, ale také ochraňoval. V roce 1904 založil první krkonošskou přírodní rezervaci. Mezi další Janovy zásluhy lze počítat podíl na rozvoji dopravy. V podkrkonoší nechal vybudovat železniční dráhu z Martinic do Rokytnice nad Jizerou. To podpořilo turistický zájem o naše nejvyšší pohoří, stejně tak jako výstavba rozhleden a turistických chat z jeho popudu.

4. 2 Zemská jubilejní výstava v Praze v roce 1891

Skutečnost, že hrabě Jan Nepomuk Harrach vystavoval produkci ze svých velkostatků na prestižní zemské jubilejní výstavě, svědčí o jeho touze předvést výsledky své práce. Na výstavě vystavovala i řada dalších šlechticů – hrabě Lažanský, Schwarzenberg, Černín, Kinský, Pálffy a další. Jak rozsáhlá byla výstava a kdo všechno na ní vystavoval lze zjistit z Katalogu souborné výstavy Jana Nepomuka Harracha uloženého ve Státním Oblastním archivu v Zámrsku⁷⁶ a detailní popis výstavy podává i kniha Milana Hlavačky Zemská jubilejní výstava⁷⁷.

Výstava, konaná ve dnech od 15. května až 15. října 1891, byla oslavou jubilea první hospodářské výstavy v Praze z roku 1791. Jubilejní výstava se konala pod protektorátem Jeho Veličenstva císaře Františka Josefa I. a byla první výstavou, do níž se zapojily stovky umělců, inženýrů, stavitelů, architektů, mecenášů, obchodních a průmyslových podnikatelů, v neposlední řadě také politických osobností, šlechticů. Výstava byla technickým „zrcadlem národa“, uvnitř kterého se tehdejší návštěvník mohl cítit jako v kraji divů, které představovaly nové technické objevy. Jak se k těmto „novotám“ stavěl český člověk 19. století? I když mu technika připadala jako

⁷⁶ Katalog souborné výstavy Jana Nepomuka Harracha v Praze v roce 1891 – SOA Zámorsk, Vrchní ředitelství Hrádek, č. Výstava – B – 141-150.

⁷⁷ Hlavačka M. – Jubilejní výstava 1891, nakl. VVÚS, 1991, 1. vydání

něco nového a cizího, byl jí fascinován, obdivoval jí a stala se postupně ztělesněním civilizace a pokroku.

Velkolepá výstava, kde se poprvé prezentovaly slavné Křižíkovy fontány, umožnila Janu Nepomukovi Harrachovi prezentovat produkci ze svých panství. Výstavu také pomáhal organizovat⁷⁸ a stál i v čele generální poroty.⁷⁹ Výstava byla přehlídkou hospodářských, vědních, technických, ale i sociálních úspěchů české společnosti. Proslavila české výrobky, mezi nimi i Harrachovo české sklo a jilemnickou krajku, která neměla v celé monarchii obdoby. Hrabě vystavoval v harrachovském pavilonu, jenž nechal pro tuto příležitost vybudovat. Pavilon byl zbudován podle vzoru českého statku, zdobený parohy a malou věží. Jeho výstava byla především lesnická a lovecká s přidruženou dřevařskou výrobou.⁸⁰

Výstava byla rozdělena do dvaceti sedmi základních výstavních skupin, kde se mohli návštěvníci z celé monarchie seznámit se stavem zemědělské výroby, rybářstvím, včelařstvím, ovocnářstvím, zahradnictvím, vinařstvím a chmelařstvím, literaturou, statistikou, školstvím a také mnoha dalšími specifickými obory jako bylo mlynářství, máselnictví, voskařství, uzenářství, výstavy čokolád či kvasnic. Bohaté zastoupení měl textilní průmysl, návštěvníci mohli obdivovat krajky, vlnu, čalounictví, krejčovství či práci kloboučníků. Pokrok techniky se na výstavě objevil ve formě ukázek fotografií, barvotisků, litografií, nechyběly ani obory odborné jako průmyslová chemie, výrobky strojírenských firem, telegrafní přístroje. Své místo zde mělo i umění a přehlídky spolkové činnosti.⁸¹

⁷⁸.Efmertová M., České země 1848-1918 str. 54.

⁷⁹ Fotografie Jana Harracha a generální poroty je uložena v pracovně hraběte v expozici zámku Hrádek u Nechanic.

⁸⁰ Po skončení Všeobecné jubilejní výstavy byl pavilon demontován a převezen do zámecké obory poblíž obce Kunčice a byl opět vystaven. Do roku 1945 sloužil krátce armádě, v 50. letech jako lesnické učiliště, v 60. letech byla stavba stržena a materiál rozkraden. Dnes jsou v místě pavilonu pouze zbytky sklepení. Sbírkky z výstavy jsou nyní uloženy v Krkonošském muzeu v Jilemnici

⁸¹ Milan Hlavačka – Jubilejní výstava 1891 str. 5-24.

Díky katalogu⁸² přibližujícímu návštěvníkovi výstavy expozici harrachovského pavilonu, si lze udělat představu, co všechno Jan Nepomuk Harrach na svých statcích produkoval a jak velké bylo jeho hospodářství:

Vedle grafu s účetními doklady, účetních knih a hospodářských map hrabě Harrach vystavoval i polní výrobky a krmiva – pšenici jarou, ozimou, žito šlanštenské a probštejské, ječmen kavalír a cukrovku, červený jetel, lněné semeno, len vytrdlený, orosený, len vodní, výrobky z cukrovaru Sadová. V oddělení lesního hospodářství pak mohli návštěvníci výstavy vidět sbírku lesních semen krkonošských lesů, sbírku dřev, nástroje pro těžení dřeva v Krkonoších, rašelinu, léčivé krkonošské bylinky, model prámu na dříví, model ručních saní ku dopravě v Krkonoších, výrobky z kůry a šišek, bednářské zboží. V oddělení nazvaném „Honba“ pak byly k vidění lovecké zbraně, sítě, pasti. V klecích byla přehlídka zvěře z krkonošských lesů. Ozvláštněním výstavy byla kompletní horská salaš, kde byla světnice s krkonošským nábytkem a nářadím k výrobě másla a sýra. V salaši pak byli i sami její obyvatelé v krojích. Salaš reprezentovala idealizovanou stavbu lidového obydlí, v němž byly vystaveny užité předměty. Expozice lidového stavitelství se setkala s nemalým ohlasem. V oddělení bělidla v Hrabačově pak byly prezentovány způsoby bělení, výroba šátků a předení. Iluze divoké krkonošské přírody byla navozena lesními školkami a poraženými kmeny. Nechyběla ani imitace Labského dolu s vodopádem malého Labe.⁸³ Pečlivou prezentací i takovýchto detailů hrabě Jan Nepomuk Harrach dokazoval zájem o krkonošskou přírodu.

⁸² Katalog souborné výstavy Jana Nepomuka Harracha v Praze v roce 1891 – SOA Zámorsk, Vrchní ředitelství Hrádek, č. Výstava – B – 141-150.

⁸³ Hlavačka M.– Jubilejní výstava 1891, str. 49.

To však nebyla jediná Harrachova výstavní praxe. Spoluorganizoval a vystavoval také na Národopisné výstavě československé⁸⁴, byl i čestným protektorem výstavy národopisné severovýchodních Čech v Hradci Králové (1898)⁸⁵.

5. Královéhradecko

Jan Nepomuk Harrach již znal královéhradecký kraj dobře, když roku 1861, rok po smrti svého otce hraběte Františka Harracha, převzal panství Sadová a Stěžery. Ferdinand Menčík popisuje, že zde byl hrabě vřele uvítán, neboť mu předcházela pověst ochránce národa a jazyka českého⁸⁶. Nebylo mu cizí účastnit se lidových oslav a veselic, často s rodinou chodil do hradecké společnosti. To bylo ze stran lidí velmi kladně přijímáno. Viděli, že se hrabě jako zástupce šlechty k nim nechová cize, což prostý člověk 19. století velmi oceňoval. Jako vděk byl hrabě volen do řady místních spolků a dostalo se mu také četných čestných občanství v mnoha královéhradeckých obcích – v Nechanicích, Stěžerách, Dohalicích, Třesovicích, atd.⁸⁷

S Janem Nepomukem Harrachem je spjata i stavba novogotického zámku na Hrádku v Nechanicích na královéhradecku. Jan Nepomuk Harrach byl přítomen na Hrádku dá se říci již od jeho samého počátku. Spolu se svými rodiči se dne 13. června 1839 účastnil položení základního kamene k této velkolepé stavbě, za přítomnosti nejvyššího purkrabího hraběte Chotka. Vedle řady hostů se tu představila i nechanická základní škola. Jak uvádí Ferdinand Menčík : ...*"hrabě doručil potom*

⁸⁴ Český lid – sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách a na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, redaktor Dr.Čeněk Zíbrt, č.V, Praha 1896.

⁸⁵ Čestná listina z výstavy ve stálé expozici Východočeského Muzea v Hradci Králové.

⁸⁶ Menčík F. –Jan hrabě Harrach, str.21.

⁸⁷ Menčík F. – hrabě Jan Harrach, str.8.

faráři dukát, aby zaň pro školní mládež opatřil koláče. Krom toho poskytl některým učitelům finanční premie⁸⁸.

Po převzetí správy panství Sádovského a Stěžerského roku 1861, přesídlil hrabě se svojí rodinou na zdejší zámek Hrádek. Bylo mu zde připraveno slavnostního uvítání, jak vzpomíná Ferdinand Menčík „...na šedesát povozů , provázených bandierami na koních, a ohromné množství lidu z Nechanic a okolí se sem dostavilo, aby poklonili se hraběti, o kterém již tehdy známo bylo, že celým srdcem lne k národu.⁸⁹

Hrabě na zámku často pobýval, a narodil se zde také jeho poslední syn, František Arnošt.

V archívech nenajdeme jedinou zmínku o podstatných sporech hraběte s některým z poddaných. Snad k tomu přispěla i skutečnost, že od roku 1848 byla v českých zemích zrušena robota a tím i všechna práva vrchnosti nad poddanými⁹⁰. O obyvatele východních Čech na svých panstvích se hrabě Jan Nepomuk Harrach postaral také po válečné krizi rakousko pruské války v roce 1866. Sbíral peněžité příspěvky, rozdával potraviny a rozděloval je tehdy zuboženému obyvatelstvu. Jeho vlivem došlo na výživu válkou zničených obcí a rodin několik tisíc zlatých, rolnictvu se dostalo obilí potřebné k výsevu. Hrabě Harrach na bojišti přivítal císaře a doprovodil jej po okolí Nechanic, ukazujíc mu bitevní pole, jak opět zaznamenal jeho životopisec Ferdinand Menčík. Dobrodiní projevil i v létě 1868, kdy po extrémním suchu a následující neúrodě panoval v kraji královéhradeckém hlad. K tomu se ještě přidružila epidemie úplavice⁹¹.

⁸⁸ Menčík F.– Jan hrabě Harrach, str.4.

⁸⁹ Menčík F. –Jan hrabě Harrach, str.7.

⁹⁰ Jakubec I., Jindra Z. – Dějiny hospodářství českých zemí, str.98

⁹¹ Menčík F. –Jan hrabě Harrach, str.29

Osobnost Jana Nepomuka Harracha je nerozlučně spjata s harrachovským sídlem Hrádkem u Nechanic, ve východních Čechách. Byla to první aristokratická rezidence v romantickém stylu v českých zemích a dokonce, jak uvádí historik Jiří Kuthan, i v celé habsburské říši (viz. Příloha č.3)⁹². Přibližme si toto sídlo, abychom pochopili, kde hrabě Jan Nepomuk v letním období žil, a odkud řídil správu svých východočeských statků.

Výstavba zámku se řadí do období romantismu. Mezi nejstarší stavby tohoto typu patří venkovské rezidence vysoké aristokracie, jakou Harrachové bezesporu byli. Vedle Hrádku se mezi první romantické stavby na našem území počítají zámky v Hluboké nad Vltavou či v Lednici. Zámek nechal v letech 1839 – 1857 vystavět otec Jana Nepomuka Harracha, František Arnošt z Harrachu s manželkou Annou z Harrachu rozenou kněžnou z Lobkovic, jako letní, lovecké a reprezentační sídlo pro svoji hraběcí rodinu na tzv. Lubenském vrchu nedaleko obce Nechanice.⁹³ František, podobně jako jiní šlechtici (Schwarzenbergové, Lichtensteinové) navštívil osobně Anglii a našel tam inspiraci pro podobu svého zamýšleného sídla v Čechách. Do Anglie byl vyslán spolu s Janem Adolfem Schwarzenbergem jako atašé, v letech 1824-5. Také historik Otto Urban poukazuje na orientaci některých aristokratů na Anglii – tedy již nikoliv na Francii jako tomu bylo dříve. Anglie totiž v 19. století představovala nejpokrokovější zemi, kde se naplno projevila průmyslová revoluce.⁹⁴

Architekt Edward Buckton Lamb vypracoval neobvyklý projekt zámku, v půdorysu připomínajícího letícího motýla s rozepjatými křídly. Do přízemí umístil reprezentační místnosti (Rytířský a Zlatý sál, knihovnu, jídelnu, apod.), do prvního patra soukromé apartmá hraběte a hraběnky, dětské pokoje a místnosti pro hosty. Hrabě František Harrach se při stavbě zámku nechal jistě inspirovat velmi podobnými sídly, která v Anglii osobně viděl, byli to Halaxton Manor a Crewe Hall v Cheshiru. Při výzdobě

⁹² Kuthan J.: Aristokratická sídla období romantismu a historismu, nakl., str.9

⁹³ Ve vsi Hrádek bylo již dříve sídlo vladyků z Hrádku. Po jejich tvrzi se však nedochovalo téměř nic – Cechner A. – Soupis památek historických a uměleckých v království českém, str. 107.

⁹⁴ Urban O. – Česká společnost 1848-1918, 1.vydání, Praha 1982, str.15.

interiérů se hrabě nechal ovlivnit dílem Josepha Nashe *The Mansions of England in the Olden Time*, kde je mnoho vyobrazení anglických aristokratických sídel včetně jejich interiérů.⁹⁵

Síně v přízemí patří k nejskvostnějším, jaké v oné době v českých zemích vznikly. Rytířský sál byl vyhrazen rodové reprezentaci, Harrachové sem nashromáždili portréty svých předků. Za nejkrásnější je považován Zlatý sál, který své pojmenování získal podle zlacených kožených tapet na stěnách. V této místnosti také našla své místo nejproslulejší kuriozita celého zámku. Jsou to hodiny ve tvaru orlice, které patřily caru Petru I, a jež je daroval císaři Leopoldu I. Orlice po natažení začala každou celou hodinu mávat křídly, klapala zobákem a koulela očima. Mezi reprezentační místnosti patřila i knihovna, kterou o mnohé svazky obohatil i Jan Nepomuk Harrach.

Knihovna hostí na pět a půl tisíce knih, shromáždily se v ní knihy z Harrachovských zámků v Jilemnici, Branné a Pruggu nad Litavou. Se svými více než dvěma tisíci českých knih patří knihovna na Hrádku k nejvybavenějším z českých zámeckých knihoven, jíž mohou konkurovat pouze knihovny v Rychnově nad Kněžnou a knihovna Šternberků. Kromě beletrie je zde řada knih odborných (historických, právních, dějin umění, heraldiky, hospodářství, přírodopisu či zeměpisu apod.). Jak Jana Nepomuka Harracha, tak jeho otce Františka Arnošta Harracha, zajímala kultura devatenáctého století – zařazovali do knihovny po výtisku snad všech časopisů i spisů, jež u nás vycházely v letech 1805-50 (např. přírodovědecký časopis *Živa* a *Časopis muzea českého*). Jan Nepomuk Harrach nechal knihy v roce 1888 jednotně svázat, české knihy do bílých vazeb, cizojazyčné do zelených. Toto jazykové rozlišení, jakožto i interiérová jednotnost (vnitřní dveře knihovny jsou maskované – zakrývají je falešné hřbety knih, což vyvolává dojem, že v místnosti nejsou žádné dveře), tvoří jedinečnost této zámecké knihovny.

⁹⁵ Exemplář tohoto díla je uložen v knihovně na Hrádku.

Jan Nepomuk Harrach měl pro nerušenou práci k dispozici salon a pracovnu (viz. příloha č.4)⁹⁶.

Na zámku byla i řada vymožeností, vyskytujících se v té době na českých zámcích pouze ojediněle. Ve sklepeních je dodnes patrná místnost, jež sloužila jako lednice či ledárna. V zimě se do ní navezl led ze zamrzlých rybníků, ten neroztál ani v letních měsících. Na panské tabuli se tak mohla podávat stále čerstvá zvěřina či chlazené nápoje⁹⁷. Zámek byl elektrifikován poměrně brzy, již roku 1914. Za zmínku stojí i výtah (tehdy nazývaný vytahovadlo), spojující přízemí s horním patrem.

Vedle zámku byly později přistavěny hospodářské budovy, domácí divadlo, kočárovna, konírny, krytá jízďárna a vodárna z roku 1850 s pumpou, poháněnou parním strojem.⁹⁸ Hrabě Jan Nepomuk Harrach zámek obýval v letním období nejen se svou rodinou, ale zval si sem i čestné hosty – Bedřicha Smetanu či Aloise Jiráska⁹⁹.

Ani zámku se bohužel nevyhnuly válečné události, a to právě v době, kdy správu zámku převzal Jan Nepomuk Harrach. Jak se Harrach postavil k válečným událostem na svém panství přibližuje zámecká kronika, která podrobně popisuje období rakousko-pruské války, vrcholící bitvou v nedaleké Sadové a Chlumu, v blízkém okolí

⁹⁶ Na zámku nechyběly ani dětské pokoje, komnaty pro komornou a komorníka, letní a zimní jídelna, pokoje pro hosty a novogotická kaple, zasvěcená patronce manželky zakladatele sídla, sv. Anně.

⁹⁷ SOA Zámorsk – Ústřední správa Harrachů 1743-1950, inv.č. 027/1. Pod číslem 162 se nachází lístek s výplatou mzdy při ledování do lednice na zámku Hrádek z roku 1936.

⁹⁸ Z kroniky zámku Hrádek u Nechanic, 1875, podle Fr.Jos.Beneše přepsala Radka Tibitzlová.

⁹⁹ Romantický zámek na Hrádku u Nechanic měl ve vlastnictví jediný rod, a to rod Harrachů. Od roku 1857, kdy byl vystavěn, se v něm vystřídaly 4 generace jedné rodiny – František Arnošt Harrach, Jan Nepomuk Harrach, Otto Harrach a Jan Harrach. Poslední zmíněný se prokazatelně hlásil k německé národnosti (snad aby uhájil svůj majetek) a to od roku 1940. Při soudních sporech v roce 1947 se jeho manželka Stefanie snažila dokázat, že Harrach byl až do svého úmrtí státním občanem rakouským a přivtělením Rakouska k říši nabyt státní příslušnost německou. Po smrti Jana Harracha (od roku 1944 byl v německé armádě) v roce 1945, byl veškerý jeho majetek v Čechách zkonfiskován podle dekretu č.12/45 Sb. Okresní národní výbor v Hradci Králové v roce 1945 rozhodoval o dalším osudu zámku. Jak vyplývá ze zápisu zasedání (ze dne 24.10.1945), navrhoval MNV, aby zde bylo zřízeno sanatorium. Po zamítnutí tohoto návrhu se diskutovalo jeho využití jako muzea nebo obrazárny. I tyto návrhy byly zamítnuty, neboť podle členů stálé rady okresního výboru národního se nejedná o budovu dosti historicky cennou, aby mohla hostit muzeum či obrazárnu. Nakonec bylo rozhodnuto, že zámek bude zpřístupněn veřejnosti (zpřístupněn v roce 1953).

Hrádku. Jan Nepomuk Harrach nebyl žádný vojevůdce a v rakousko-pruské válce se v tomto ohledu neangažoval. V průběhu bojů zámek spolu s rodinou raději opustil.

V samotném zámku Hrádek bydlel velitel saského praporu královského vojska, který zasílal hlášení do hlavního stanu korunního prince Alberta Saského do blízkých Nechanic. Byl to major von Schweinitz. Na Hrádku se dne 2.7.1866 vyskytl i saský korunní princ, který z věže přihlížel vjezdu Prusů do Hořic. Kronika uvádí, že si prohlédl zámek, v hale u Pappenheimova stolu posvačil a vrátil se do hlavního stanu na Přímu. 3. července se pruští vojáci s kanony a vozy dostali až na nádvoří zámku, vnitřek sídla však zatím zůstal neporušen. Po dlouhé bitvě, kdy rakouská vojska byla na straně poražených, obsadili pruští vojáci zámek a po nějakou dobu zde byl lazaret. V samotném zámku se usídlili zranění důstojníci, zraněné i obsluhující mužstvo. Od 3. července do 6. listopadu, tedy 124 dní, choval zámek Hrádek ve svých útrobách 985 zraněných a 41 důstojníků. Po dobu bojů a v době, kdy byl na zámku lazaret, nebyl hrabě na zámku přítomen. Nedokládá to ani zámecká kronika, dostupná dobová periodika či archívní prameny. Hrabě nebyl nikdy vojevůdcem a válečné události sledoval pravděpodobně raději ze svého sídla ve Vídni či Praze. Je tudíž paradoxní, že se účastnil rozdělování odměn, jak je uvedeno ve sborníku *Bellum rakousko – pruské války: „Po skončení bojů probíhalo na bojišti a v jeho okolí rozdělování, za přítomnosti Jeho Veličenstva císaře Františka Josefa I. a hraběte Jana Nepomuka Harracha, přičemž Jeho jasnost, urozený pan Johann hr. Harrach vynikal aktivitou a ráčil osobně jednotlivých obcích rozdělovat peněžní částky”*.¹⁰⁰

Pro obyvatelstvo nejen východních Čech, ale i dalších oblastí, znamenala rakousko-pruská válka řadu útrap. Prusové, okupující větší část českých zemí, bezohledně pustošili vesnice a zavlekli mezi obyvatelstvo ničivou epidemii cholery.

¹⁰⁰ Pruská válka- sborník *Bellum* 1866, přeložil Mgr. Lubomír Pilch, v zámecké kronice uložené na Hrádku.

Nejtragičtějším výsledkem války roku 1866 však byly budoucí události, kde se Prusku otevřela cesta ke sjednocení Německa, což byl jeden z rozhodujících faktorů který způsobil 1. světovou válku.¹⁰¹

Z popisu zámku a jeho vybavení si lze vytvořit představu, v jakém prostředí Jan Nepomuk Harrach vyrůstal – byl obklopen luxusem, pohodlím, měl otevřenou cestu ke vzdělání. To vše bylo umocněno rodinou, ze které Jan Nepomuk pocházel – otec z bohatého rodu Harrachů a matka ze starobylého rodu Lobkoviců. V rámci rodinného prostředí se stále pohyboval mezi urozenými a vzdělanými lidmi. Tyto skutečnosti utvářely Janův charakter a měly vliv na jeho pozdější zájmy a názory.

5. 1 Velkostatek Sadová¹⁰²

Od poloviny 16. století došlo k rozšíření vrchnostenského hospodaření ve vlastní režii; tento typ podnikání (hovoří se o režijním velkostatku) se nejdříve uplatnil na velkých panstvích. Podstatou režijního velkostatku byla námezdní práce. Šlechtické velkostatky se dělily na fideikomisní a allodiální. Velkostatek Sadová představoval fideikomisní typ statku, který Jan Nepomuk Harrach převzal do své správy v roce 1861. Podstatou fideikomisního statku bylo, že na základě právního řádu přecházelo celé jmění velkostatku nerozdělené na prvorozeného potomka, cílem bylo zachovat celé rodové jmění a tím udržet hospodářskou a politickou moc šlechtických rodů.¹⁰³

Harrachové měli správu svých velkostatků a průmyslových podniků ve Vídni. Velkostatek Sadová na Královéhradecku spadal pod vrchní ředitelství na zámku Hrádek, další ředitelství bylo pak ve Stěžerách a Stračově. Vrchní správě ve Vídni podléhaly velkostatky Jilemnice, Sadová, Zelč s Planou a Strkovem a Prugg-Rohrau

¹⁰¹ Kol. autorů – Dějiny země české II, str.101.

¹⁰² Sadovou koupil František Arnošt Harrach v roce 1829 od Shaffgotschů – Wagner J. – Státní zámek Hrádek u Nechanic, str.7.

¹⁰³ Zatímco s allodiálními statky mohl jejich majitel volně nakládat – Jakubec I., Jindra Z. – Dějiny hospodářství českých zemí, str.103

v Rakousku. Ostatní podniky podléhaly přímo jednotlivým velkostatkům, jako například pivovar Sadová a Kunčice pod velkostatek Sadová.¹⁰⁴

Jan Nepomuk Harrach zakoupil k již zděděné Sadové statek Libčany, a to v roce 1878. Sídlii zde stavební kancelář.¹⁰⁵

Vedle již zmíněného pivovaru, který byl vystavěn z iniciativy hraběte¹⁰⁶, byl v Sadové i cukrovar. Tam se produkovala osmososná melasa a superfosfáty. Četné archívni zápisy ze schůzí dokládají, že hrabě Jan Nepomuk Harrach se aktivně účastnil vedení nejen cukrovaru, ale dalších svých podniků.¹⁰⁷ Cihelna v Sadové vyráběla drenážní trubky, cihly, dlaždice, tašky či různé estetické doplňky do zahrad.

V Přímu stála harrachovská sýrárna, kde se podle dochované nabídky pro koloniálního obchodníka Mikolandu vyráběl Harrachovský smetanový sýr v cihličkách (cena byla 16.50 Kč za kg), Harrachovský smetanový sýr tavený v kulatých krabičkách (1.80 Kč za kus), Harrachovský dezertní sýr tavený v kulatých krabičkách (0.73 Kč za kus) a Harrachovský tvrdý sýr v cihlách (za 15 Kč za kg) (viz. Příloha č.5).¹⁰⁸

Na Královéhradecku se Jan N. Harrach staral nejen o hospodářství, ale spravoval také malé zámky a paláce. Na zámku ve Stračově pobýval již v dětství, další zámek stál v Přímu.¹⁰⁹ Zámecké sídlo stálo i v Sadové, jak uvádí zámecká kronika, avšak padlo popelem díky nedbalosti roku 1844.¹¹⁰

¹⁰⁴ SOA Zámrsk – Inventář z roku 1965, Velkostatek Jilemnice 1661-1947, 1.část, Dr.Erik Bouza, Jarmila Moravcová, inv.č. 391a.

¹⁰⁵ SOA Zámrsk – Velkostatek Jilemnice, inv.č.60 VŘV-III-2 na kartonu č.13 kupní listiny.

¹⁰⁶ SOA Zámrsk Ústřední správa Hrádek – rozhodnutí č.86, karton V. – Hrabě vyžaduje svolání konference k výstavbě pivovaru Sádovského, ze den 16. ledna 1884.

¹⁰⁷ SOA Zámrsk – Ústřední správa Hrádku, výnos 1874 „Výtah z rozhodnutí č.154 na Hrádku dne 28.dubna 1874, č.protokolu 509 na poradní protokol cukrovaru Sádovského č.16 ze dne 23.dubna 1874.“

¹⁰⁸ Dokument č.256/I, Velkostatek Sadová, uchován na zámku Hrádek.

¹⁰⁹ SOA Zámrsk –Ústřední správa Hrádek- výnos č.1706 stavební kontrolor ve Stěžerách, dopis Jana Nepomuka Harracha z 10.10.1884 – Jan Nepomuk Harrach si stěžuje že stropy zámku promokají, a chce obnovit tašky na střeše.

¹¹⁰ Kronika zámku Hrádek u Nechanic z roku 1875 podle Františka Jos.Beneše přepsala Mgr.Radka Tibitanzlová, uložena na zámku Hrádek.

Hrabě Jan vždy podporoval české hospodářství a zemědělství. Proto se rozhodl založit první lesnickou a rolnickou školu v Čechách, roku 1893. Pro její místo vybral dvůr ve Stěžerách, nedaleko Hradce Králové. Škola měla vzdělávat mladíky odrostlé národní škole (16-tileté) pro stav rolnický. Hlavní náplní bylo naučit mladíky praktické a teoretické vědomosti, které mohly upotřebit při správě rolnických statků. Pro synky z hradeckého kraje měla být návštěva školy i strava zdarma, pro cizí mladíky za malý plat. Za práce ve dvoře a na poli vykonané, se účtovala žákům mzda, jak uvádí Ferdinand Menčík.¹¹¹ Další školou založenou hrabětem byla hospodyňská škola v Kuklenách (Hradec Králové), určená pro dcery rolníků.¹¹²

Jak vypadalo hospodaření a podnikání šlechticů ve východních Čechách druhé poloviny 19. století? Na Královéhradecku a v Podkrkonoší své velkostatky spravoval Jan Nepomuk Harrach. Na západě jeho pozemkové dominium sousedilo s Chlumcem nad Cidlinou, v majetku Kinských. Ve druhé polovině 19. století na Chlumci pobýval Oktavián Kinský (1813-1896). Ten se podobně jako mnoho jiných šlechticů vydal v mládí na výpravu do Velké Británie. Neupoutaly ho tam, jak se zdá, inovace technického pokroku, ale nový druh zábavy – koňské dostihy a hon na lišku. Z dostupné literatury nevyplývá, že by Oktavián osobně provozoval nějaký podnik, správu chlumeckého panství svěřoval svým úředníkům. Na co však vždy dbal a co souvisí s jeho loveckou vášní, bylo lesnictví. Na zalesňování vydával nemalé částky, staral se o vysoký stav lovné zvěře v oborách a revírech nejen na svém panství, ale jelikož zastával funkci nejvyššího lovčího Království českého, ve všech královských panstvích. Další jeho doménou byl chov koní a pořádání dostihů. Hrabě Oktavián Kinský, současník Jana Nepomuka Harracha, nepodnikal v nově se rozvíjejících či

¹¹¹ Menčík F.– Jan hrabě Harrach str.13.

¹¹² Menčík F. – Jan hrabě Harrach, str. 41.

tradičních oborech jako Jan Nepomuk Harrach. Těžištěm jeho zájmu bylo lesnictví a chov koní, kde navázal na tradice svých předků.¹¹³

Vesnice Nechanice v Harrachově správě sousedila na východě s nedělišťským velkostatkem. Jaroslav hrabě Šternberk z Častolovic, toto panství, včetně dvorů na Chlumě a Dlouhých Dvorech, koupil v exekuční dražbě za 380.000 zlatých. Stalo se tak v roce 1862, jak uvádí Antonín Cechner v soupisu památek českého království¹¹⁴. Hrabě Jaroslav Šternberk, jenž pojal myšlenku učinit nedělišťský zámek svým stálým sídlem, jej nechal značným nákladem opravit. Před zámkem i před bývalou "oficířskou zahrádkou" byl postaven kamenný, pískovcový plot a provedeny byly i další úpravy. Toto počínání dokládají účty na stavbu a další nařízení podepsanými hrabětem Šternberkem. Samotnou správu velkostatku hrabě Šternberk svěřil úředníkům, z archivních pramenů nevyplývá, že by se na jeho řízení podílel velkou měrou – porovnáme-li archiválie týkající se východočeských velkostatků Jana Nepomuka Harracha, nalezneme řadu nařízení, souhlasů týkajících se nákupu osiva, zalesňování, oprav (nejen rezidenčních) sídel, žádostí a korespondence s řediteli velkostatků, psaných rukou hraběte Harracha. O hospodaření Jaroslava Šternberka na velkostatku v Nedělišťích zprávy nejsou. Nicméně z toho jednoznačně nevyplývá, že by se řízením velkostatku nezabýval, můžeme pouze konstatovat, že nemáme tuto činnost podloženou. Po Jaroslavu hraběti Šternberkovi zdělila tyto statky jeho dcera Růžena, kněžna Hohenlohe - Bernstejnová, podruhé provdaná kněžna Croy-Dülmenová, jak uvádí Antonín Cechner¹¹⁵. Princ Croy Dülmen byl velitelem Josefovské pevnosti a vlastnil panství Bílé Poličany ve východních Čechách. I zde

¹¹³ Valenta A., Dějiny rodu Kinských, Veduta, 2004, vyd.1., str.168

¹¹⁴ Cechner A.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém – od pravěku do počátku 19.století – str.89

¹¹⁵ Cechner A.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém – od pravěku do počátku 19.století – str.90

archivní prameny mlčí o konkrétní správě velkostatku, spojené se šlechtickým zásahem.

6. Harrachovské Krkonoše

Jan Nepomuk hrabě Harrach měl ke Krkonošům úzký vztah již od dětství. Krkonošská příroda se mu vepsala do srdce již v mládí, kdy horami procházel v doprovodu svého vychovatele Jana Erazima Vocela.

Zasloužil se zde především o rozvoj turistiky – provozoval horské hotely – Labskou boudu a Petrovku¹¹⁶. Z dostupných archívních informací vyplývá, že hrabě tyto boudy dále rozšiřoval¹¹⁷. Roku 1904 založil v našem nejvyšším pohoří první krkonošskou přírodní rezervaci s plochou 60 ha na severním svahu Krkonoš. Byl to první čin vedoucí k záchraně přírody v Krkonoších, který se stal inspirativním i pro další. Ve spolupráci s Janem Bucharem usiloval o vybudování botanické zahrádky s doklady krkonošské flóry. Tím však ale Harrachova činnost v Krkonoších nekončila, hrabě Jan Nepomuk Harrach zdokonalil turistické cesty – Harrachovu cestu vedoucí z Harrachova údolím Mumlavy k Labské boudě a do Špindlerova Mlýna (viz.příloha č.6). Poprvé byly na této cestě zásluhou hraběte vedle německých informačních tabulí i informace psané v českém jazyce.¹¹⁸ Jméno Jana Nepomuka Harracha je spojováno také s rozhlednou na vrchu Žalý. Hrabě zde nechal vystavět kamennou rozhlednu, na místě dřevěné, jedná se o první kamennou rozhlednu v Čechách (viz.

¹¹⁶ SOA Zámorsk – Inventář Velkostatek Jilemnice str.VI, z roku 1965, Erik Bouza, Jarmila Moravcová.

¹¹⁷ SOA Zámorsk – Ústřední správa Hrádek – rozhodnutí č.86, dopis J.Harracha z roku 1886 kontroloru stavebnímu s návrhem na zvětšení boudy u Dívčí Lávký v Bedřichově

¹¹⁸ Luštinec J., časopis Krkonoše 1999, č.2, článek Šlechtické rody.

Příloha č.7). Aby podnítl turistický ruch, nechal u rozhledny vystavět kolem roku 1890 dřevěnou restauraci s vyhlídkou.¹¹⁹

Jan Nepomuk Harrach nechal kolem roku 1892 dovézt do Čech jeden z prvních párů lyží. To přibližuje stálá expozice „Počátky lyžování v Krkonoších“ v Krkonošském muzeu v Jilemnici. První pár lyží v Čechách nechal hrabě Harrach dovézt od firmy Thonet ve Vídni a druhý od firmy Gantzerer z norského Teenebergu. Podle těchto vzorů nechala pak jeho lesní správa vyrobit naše první páry lyží, a to u koláře Josefa Soukupa v Horní Branné a sekerníka Antonína Vondráka v Dolních Štěpanicích.¹²⁰ První „ski“, jak byly lyže zprvu nazývány, byly určeny hraběcímu lesnickému personálu, jako praktický dopravní prostředek umožňující vstup do zavátých lesů¹²¹. Jak první lyže vypadaly, znázorňují exponáty Krkonošského muzea v Jilemnici. Lyže byly dřevěné desky 2-3metry dlouhé, široké, uprostřed se sedlovitou vyvýšeninou pro chodidlo, jež se na ně připevňovalo řemínky. Vpředu byly lyže sáňkovitě mírně do výše zahnuty, vzadu obyčejně rovně ut'até.¹²²

O rozvoj lyžování v Krkonoších se významně zasloužil i Harrachův přítel, učitel Jan Buchar. Ten zavedl na přání hraběte výuku lyžování v hodinách tělocviku, a to od roku 1895.

Harrach dovozem tohoto cizokrajného artiklu dal za vznik zárodku českého lyžování v centru s městem Jilemnice. Zde byl založen první „Český ski klub“, a to již v roce 1904. Prvním jilemnickým lyžařům dobře posloužila spolková místnost ve výletní restauraci na vrchu Kozinci nad Jilemnicí. Nechal ji pro turisty také postavit hrabě Harrach. V roce 1895 se v Jilemnici pod záštitou ski klubu a patronátem Jana

¹¹⁹ SOA Zámorsk – ústřední správa Harrachů, rozhodnutí č.86 – dopis Jana Harracha stavebnímu kontrolorovi Šmídovi v Libčanech s příloženým plánem a předpočtem na stavbu restaurace na Žalým z roku 1890.

¹²⁰ Luštinec J.:Jilemnice-historická zastavení, str.100.

¹²¹ První dovezené lyže byly však příliš dlouhé, dosahovaly délky až 3,5 m. Osvědčily se až jasanové nebo bukové lyže po značném zkrácení na 2,20 m.

¹²² Z textu expozice Počátky českého lyžování v krkonošském muzeu v Jilemnici.

Nepomuka Harracha odehrály první mezinárodní závody u nás, v Dolních Štěpanovicích¹²³.

6. 1. Jilemnické panství

Roku 1701 zakoupil hrabě Ferdinand Bonaventura z Harrachu (již předtím majitel drobnějších statků v Čechách i v Rakousku) od Harantů z Polžic a Bezdržic za 240 000 zlatých panství Jilemnice a spolu s Brannou vytvořil rozsáhlé pozemkové dominium s dobrými předpoklady hospodářské prosperity.¹²⁴

Jan Nepomuk Harrach převzal správu jilemnického panství v roce 1860, kdy jej získal v dědictví po svém otci. Hrabě věnoval pozornost především lesnictví, a právě lesní hospodářství za jeho správy dosáhlo svého vrcholu.¹²⁵ Na území velkostatku byla v provozu po celé období velkostatku řada pil určených ke zpracování dřeva, z ostatních průmyslových podniků je třeba připomenout cihelnu v Javorku, bělidlo a manufakturu v Hrabačově.¹²⁶

Sídlem Harrachů v Jilemnici byl zámek, postavený na místě původní středověké valdštejské tvrze (viz. příloha č.8) . Zámek nechali postavit Křinečtí z Ronova. Měl tvar písmene L. Na zámku často pobýval i hrabě Jan Nepomuk Harrach s rodinou. Jedním z projevů jeho sympatií bylo rozšíření budovy zámku. Přestavba proběhla roku 1895, Jan Nepomuk Harrach nechal zbořit hospodářské budovy v okolí a nechal postavit východní zámecké křídlo s věží. Nechal také rozšířit zámecký park na 4 hektary. Město Jilemnice mělo svého pana hraběte „rádo“, jak uvádí kronikář města

¹²³ Z lyžařských disciplín se rozvíjela krasojízda, skok a především běh, zatímco sjezd zůstal stranou zájmu. Nejdelší předválečnou soutěží se stal závod na 50km, pořádaný poprvé roku 1905 (o osm let později si vyžádal krutou daň – smrt slavného závodníka Bohumila Hanče a Václava Vrбаты) Z textu expozice Počátky českého lyžování v krkonošském muzeu v Jilemnici.

¹²⁴ Luštinec J.:Jilemnice-historická zastavení, kapitola IV.Harrachové, str.50.

¹²⁵ Luštinec J.:Jilemnice-historická zastavení, kap.IV Harrachové, str.54.

¹²⁶ Inventář k Velkostatku Jilemnice 1661-1974 – Dr.Erik Bouza a Jarmila Moravcová, 1.část z roku 1965, inventární č.391a, str.IV . SOA Zámorsk.

Jan Luštinec, proto mu bylo jako vděk roku 1861 uděleno čestné občanství a dnes je zde po něm pojmenována jedna z hlavních historických ulic¹²⁷.

Pobyt Jana Nepomuka Harracha v Jilemnici dokládá i pamětní zápis v kronice města, který hrabě zapsal. Stojí v něm:

„...Konečně pak budiž kniha tato, co věrná pamětnice po věky také o upřímné lásce mé k slavnému městu Jilemnice, které mi milostivý Bůh stále žehnati ráčíž...“¹²⁷

Velkostatek Jilemnice byl Harrachy dobře hospodářsky využit. Na jeho území byla řada pil ke zpracování dřeva, z ostatních průmyslových podniků to byla cihelnu v Javorku, bělidlo a manufaktura v Hrabačově.¹²⁸ Nelze opomenout ani četné dominikální mlýny.¹²⁹ Z katalogu souborné výstavy Jana Nepomuka Harracha v Praze z roku 1891 můžeme vyčíst, že v té době jilemnický velkostatek zabíral rozlohu 14 254 120 ha (katalog také vádí rozlohu všech velkostatků Jana Nepomuka Harracha – Jilemnice, Sadová, Libčany, Přím, Zelč¹³⁰, Žinkov¹³¹ dosahovali rozlohy až 28 171 060 ha.).¹³²

Správa velkostatku byla taktěž jako v případě Sadové ve Vídni. Tam sídlila ústřední kancelář a v Praze pak byla filiální pokladna. Tato vrchní správa měla další pomocné orgány: vrchní ředitelství velkostatků v Jilemnici a lesní revizi v Horní Branné. Velkostatek Jilemnice tedy podléhal vrchní správě ve Vídni, ale jednotlivé podniky spadaly pod jilemnický velkostatek – např. bělidlo v Hrabačově či pivovar v Rokytnici nad Jizerou.¹³³

¹²⁷ Luštinec J.:Jilemnice-historická zastavení, kap.IV Harrachové, str.55.

¹²⁸ SOA Zámorsk – Inventář Velkostatek Jilemnice 1661-1947,1.část, Dr.Erik Bouza, Jarmila Moravcová, rok 1965, inv.číslo: 391a – str.IV.

¹²⁹ SOA Zámorsk-Velkostatek Jilemnice 1.díl, inv.č. 111 uvádí výčet všech mlýnů na velkostatku v letech 1697-1856.

¹³⁰ Zelč se nacházel na řece Lužnici v Jihovýchodních Čechách, poblíž Tábora

¹³¹ Žinkovy se nacházely na Plzeňsku.

¹³² SOA Zámorsk – Vrchní ředitelství Hrádek č. 9, výstava, inv.č. B-141-150.

¹³³ Velkostatek Jilemnice byl zkonfiskován v roce 1945 jako majetek propadlý podle dekretu č.12/1945sb. Lesy byly začleněny do správy státních lesů, především v Jilemnici a Vrchlábí.

Vedle skláren v Novém Světě tvořilo rozhodující příjem Harrachů lesní hospodářství. Celková rozloha lesního porostu tvořila 18 587 629 ha. Vrchní správu veškerých hraběcích lesů a lesního průmyslu v Čechách i mimo Čechy obstarával vrchní úřad v Horní Branné. Na Jilemnickém velkostatku se vedení sestávalo z vrchního lesmistra, dvou inženýrů, lesního geometra, dvou příručích a dvou účetních revidentů. Obchod a významnější zásahy v lesním hospodářství však hrabě Jan Nepomuk Harrach spravoval sám, což vyplývá z četné korespondence mezi hrabětem a vrchním lesmistrem Novotným.¹³⁴

6. 2. Horní Branná

Horní Branná v Podkrkonoší patřila v 17. století k majetku Albrechta z Valdštejna. Ten Brannou daroval svému švagrovi Otovi Bedřichovi z Harrachu (Valdštejn měl za manželku jeho sestru Kateřinu Isabelu). V majetku hrabat z Harrachu zůstala Branná po více než 300 let. V držení obce se vystřídali významní představitelé rodu, například: kardinál Arnošt Vojtěch Harrach, Ferdinand Bonaventura z Harrachu (velvyslanec španělský), a po něm jeho syn Alois Tomáš Raimund (místokrál neapolský). Významným majitelem Branné byl i Jan Nepomuk Harrach, který obec zdědil po svém otci Františkovi Harrachovi.

V Branné byla plátenická manufaktura, za časů hraběte Jana Nepomuka již ve stadiu doznívající výroby. Tkalcovnu založil Janův děd Jan Harrach (1756-1829). Příze z tkalcovny byla přidělována tkalcům ke zpracování. Hotové výrobky byly skladovány ve skladech v Horní Branné, Hradci Králové a Praze, a pak také v centrálním skladu

Průmyslové podniky převzaly jednotlivé národní podniky. Boudy v revírech byly předány ministerstvu zemědělství při předávání lesů do státní správy. Boudy byly zaplacený velkostatku ministerstvem zemědělství roku 1924 a to obnosem 800 tisíc Korun českých. – SOA SOA Zámorsk – Inventář Velkostatek Jilemnice 1661-1947,1.část, Dr.Erik Bouza, Jarmila Moravcová, rok 1965, inv.číslo: 391a – str. 16

¹³⁴ SOA Zámorsk – Vrchní ředitelství Hrádek č.9, Výstava B-141-150, Katalog souborné výstavy Jana Harracha Praze, str.7 a SOA Zámorsk – Inventář Velkostatek Jilemnice 1661-1947,1.část, Dr.Erik Bouza, Jarmila Moravcová, rok 1965, inv.číslo: 391a – str.IX

Harrachů ve Vídni, odkud byly výrobky dodávány dokonce i pro potřeby císařského dvora. Z hotových výrobků byly neustále na skladě: plátno, závoje, ložní a stolní prádlo, kanafas, batist, barches, ubrusy, ubrousky, ručníky, šály a nitě.¹³⁵

Obec Horní Branná je místem posledního odpočinku některých členů harrachovské rodiny. V působivé hrobce byl vedle svých předků pochován i Jan Nepomuk Harrach. Výběr Horní Branné jako místa pro věčný odpočinek svědčí o kladném vztahu, jaký Harrachové měli k východní částí české země¹³⁶.

Harrachovská hrobka v Horní Branné byla vysvěcena 4. září roku 1870 a v březnu příštího roku sem byly přemístěny ostatky některých členů rodu.¹³⁷ Rakve zemřelých sem byly přemístěny z protější kaple sv. Aloise. Výstavba hrobky byla jistě velmi nákladná, stejně tak jako převezení ostatků členů rodiny. To vše svědčí o kladném vztahu k Čechám, který měl František Arnošt Harrach, a který předal i svému prvorozenému synu Janu Nepomukovi. Vedle jeho první manželky tu spočinuly i ostatky Jana Nepomuka Harracha, které byly převezeny do rodinné hrobky roku 1909. Pohřeb byl velmi okázalý a byl zachycen i v dobovém tisku¹³⁸. Z Prahy přijel zvláštní vlak s pražským primátorem a nejpřednějšími zástupci veřejného života. Doprovázela ho setnina ostrostřelců s vysokými kožešinovými čepicemi. Na úmrtí „starého hraběte Jana“ reagoval i časopis turistů, v ročníku 22. byl na jeho památku uveřejněn medailonek:

¹³⁵ V roce 1787 činila roční hodnota plátenické manufaktury v Horní Branné 54 000 zlatých. Byla to produkce na tehdejší dobu značná. – SOA Zámorsk – Velkostatek Jilemnice – Horní Branná, č.3, list 15.

¹³⁶ Harrachovská hrobka vznikla nákladem otcem Jana Nepomuka, hraběte Františka Arnošta z Harrachu v letech 1840-1852 (viz. příloha č.9). Patří k nejnáročnějším stavbám svého druhu v českých zemích. Je to osmiboká stavba v románském slohu s patrovým ochozem. Vnější líc zdiva hrobky byl vyzděn z dokonale otesaných kamenných kvádrů. Zatímco pro zámek na Hrádku u Nechanic František hledal inspiraci v Anglii, stylová podoba hrobky v Horní Branné je nápadně odlišná, její sloh byl označován jako „italský“.¹³⁶

¹³⁷ Viz.pozn.29.

¹³⁸ Časopis turistů, r.XXII, č.1., leden 1910, uložen v Národní knihovně v Praze

„Zemřel první český člen Klubu českých turistů, zemřel přední český aristokrat, který nejvíce se přiblížil citům našeho národa, a který ze šlechticů nejvíce a neohroženě ujímal se v kruzích nám ostatním Čechům jen málo nebo docela nepřístupných práv našeho národa způsobem sice nikoliv výbojným, ale zhusta daleko účinnějším než nejradikálnější řečnění.

Osobně byl hrabě z Harrachů kavalír každým coulem, mužem srdce i ducha jemného, přístupného šlechtnému hnutí, v tom smyslu zůstane jeho památka navždy čestná a milá...

Bolest nad ztrátou urozeného Čecha v národě českém je všeobecnou, tím větší, poněvadž náhrady za tuto ztrátu není.¹³⁹

V roce 1710 nechal Alois Tomáš hrabě z Harrachu vystavět v Horní Branné harrachovský špitál. Budova byla určena pro dvanáct zestárlých hraběcích služebníků, šest mužů a šest žen, kteří tu byli až do své smrti zaopatřeni vším potřebným. Bylo jim zde poskytnuto ubytování, strava a oděv (byly to zvláštní harrachovské kabáty s harrachovským znakem na prsou). Ročně každý obdržel výslužné 58 zlatých a 42 krejcarů. Povinnost těchto chovanců byla každý den vždy o třetí hodině odpolední, jakmile na špitální věži zazněl zvonek, odebrat se do špitální kaple sv. Aloise na modlení (viz. příloha č.9). Z účtů uložených v archivu je evidentní, že hrabě Jan Nepomuk Harrach uvolňoval finance na opravu budovy špitálu¹⁴⁰.

Špitál v Horní Branné, který nese čp. 3, setrval ve své původní podobě až do roku 1878. Po té hrabě Jan Nepomuk Harrach nařídil zbourat klenuté chodby a nechal byty upravit k obývání. Budova je i dnes ve velmi dobrém stavu, zmínku zasluhuje

¹³⁹ Časopis turistů, r.XXII, č.1., leden 1910, uložen v Národní knihovně v Praze.

¹⁴⁰ SOA Zámorsk-Velkostatek Jilemnice 1.díl, inv.č. XII – účty a účetní korespondence

zachovalý portál s harrachovským znakem. Zvon na špitální kapli padl za obětí rekvizici v první světové válce.¹⁴¹

Nutno dodat, že zřízení tohoto špitálu bylo na tehdejší dobu významným sociálním činem.

V Horní Branné stával rozlehlý zámek (viz.příloha č.11). Ten však nebyl založen z podnětu některého Harracha, nýbrž byl již v roce 1582 postaven Zdeňkem z Valdštejna. Zámek byl na svoji dobu velmi honosný. Měl dvě patra, první kamenné a horní dřevěné s ochozy a věžičkou na hřebenu střechy. Na zevních stranách kamenné části celého zámku byly různé nápisy, sgrafita a rozmanité ozdoby. Za třicetileté války byl branský zámek velmi zpustošen a druhé patro bylo vypáleno. Tehdy byl majitelem dosud nezletilý Ferdinand Bonaventura Harrach (1640-1982), tak se oprav ujal jeho strýc kardinál Arnošt Vojtěch Harrach (1598-1667). Druhé patro se již neobnovilo, a proto zámek zůstal jednopatrový. Při provádění opravě byly všechny výzdoby a nápisy na stěnách zámku zakryty omítkou. Teprve v roce 1868 nechal hrabě Jan Nepomuk Harrach omítku sejmout, ale jeho zásluhou se podařilo zachovat už jen zbytky bývalé výzdoby zámeckých stěn.

K zámku byly za časů Jana Nepomuka Harracha přistavěny i další budovy. Vznikl tak čtvercový hospodářský komplex s poměrně rozsáhlým prostorem uvnitř. Hlavní východní brána měla tesaný portál, nad kterým je harrachovský znak. V přilehlých budovách byly byty panských úředníků, konírny, kočárovny, chlév, spod.¹⁴²

¹⁴¹ Harrachovský špitál dnes - místní národní výbor rozhodl budovu špitálu zbourat a původní zdivo nechat jen u kaple sv.Aloise. na stejném půdorysu vznikla nová stavba, z vnějšku se však neliší od původní historické. Uvnitř jsou malé byty, celkem je zde 28 bytových jednotek. Kromě vnějšího vzhledu si budova ponechala i svůj původní účel – dodnes slouží seniorům. V budově se nachází klubovna, jídelna, ordinace lékaře, prádelna a pedikúra. Oficiálním názvem je Dům s pečovatelskou službou. Je provozován a finančně dotován obcí.

¹⁴² Dnes se v budově zámku nacházejí bytové jednotky, kanceláře, malé muzeum, dvě malé provozovny, dvě restaurace a památník Jana Amose Komenského, který zde pobýval.

6. 3 Harrachov

Městečko Víška neboli Dorfl koupil v 18. století hrabě Alois Tomáš Raimund z Harrachu (1669-1742). Později bylo město přejmenováno na Harrachov, podle tohoto významného českého starobylého rodu.

V Harrachově se díky dostatku dřeva nacházela pila. Ta měla stroj na šindel dle systému Rennerova, jak uvádí katalog souborné výstavy Jana Nepomuka Harracha z roku 1891. Nejvýznamnějším podnikem zde však byly harrachovské sklárny.

6. 3. 1. Sklárny Nový Svět

Hrabě Jan Nepomuk Harrach po svém otci zdědil i vlastnictví skláren Nový Svět v Krkonoších (viz. příloha č.12). Sklo tvořilo značnou část jeho příjmů, bylo vyváženo téměř do celé Evropy a na řadě výstav získalo vysoká ocenění. Hrabě tak navázal na tradiční sklářskou výrobu v Čechách, sahající až do 14.století.¹⁴³

Novosvětská sklárna, založená před rokem 1712¹⁴⁴, přežila ostatní hutě¹⁴⁵, které zde postupně a v průběhu 18. století zanikaly. Sklárna se zachovala díky dostatku dřeva a vysoké kvalitě skla. Dění se nesoustředilo pouze ve sklárně samé, ale i v privátních dílnách v okolí. Již před převzetím skláren hrabětem Janem Nepomukem Harrachem dosáhl podnik prosperity a byly navázány obchodní styky se Španělskem, Portugalskem, Tureckem a Ruskem. Ve sklárně se dochovaly i vzorníky určené pro export do Orientu. Nejvyšší úsilí sklárny spadá do 19.století, kdy zde byl dlouholetým správcem Johan Pohl. Překonal odbytovou krizi za napoleonských válek i

¹⁴³ V 18.století čeští skláři dosáhli na evropských trzích bezkonkurenčního postavení. Vytěsnili dokonce benátskou konkurenci, vláda její republiky opakovaně zakazovala dovoz a prodej cizího skla a přemlouvali české skláře k emigraci do Itálie – Langhamer: Legenda o českém skle, str. 40.

¹⁴⁴ Jisté je, že sklárny existovaly již před rokem 1712. Muzeum skla v Harrachově uvádí datum 1630.

¹⁴⁵ Další sklárny byly v Rýžovišti a Rokytnici nad Jizerou – z expozice výstavy skla v Harrachovském muzeu.

období konkurence anglického olovnatého křišťálu.¹⁴⁶ Úspěch sklárny souvisel s orientací na luxusní broušené sklo. Další úspěch tkvěl v barevném provedení skla, malbách a rytinách. Významnou součástí programu byly i lustry větších rozměrů z olovnatého křišťálu, tvořené navěšenými skleněnými tvary.)

Za Jana Nepomuka Harracha zde již Pohl nepůsobil (zemřel v roce 1850) a sklárna se potýkala s konkurencí. Důvody stagnace odbytu sklárny v 90. letech jsou patrné z korespondence mezi hrabětem a správcem skladu Nový Svět Otakarem Hrdličkou. Jednak to byla opakovaná neúroda a živelné pohromy, které se nepříznivě odrazili na ekonomické situaci a tím i obchodním průmyslu. Stagnaci obchodu také kromě toho, podle Jana Nepomuka Harracha ovlivňovaly i „*národní třenice a štvání v Praze, a žurnalisté, kteří se všemožně snaží odvrátit proud cizinců od návštěvy Prahy*“.¹⁴⁷ Produkci sklárny nepříznivě ovlivňovalo střídající se vedení, které až na malé výjimky nedokázalo dosáhnout úrovně předchozího období. Sklo si však udrželo vysokou kvalitu, kterou vedle kvalitní suroviny zajišťovali i nejpřednější rytci. K těm nejvýznamnějším patřil August Bohm (1812-90), Franz Anton Pelikán (1786-1858) a Karel Pfohl (1826-1894), jelikož ti nejlépe splňovali dobový požadavek modelace tvaru barvou. Pece se vytápěly dřevem a tavba hmoty trvala nejméně 26 hodin. Dělník začínal pracovní týden v pondělí ráno a končil o půlnoci (?). Za den měl jen tři půlhodinky přestávek. V tomto rytmu pokračoval čtyřikrát do týdne. Práce se účastnily i děti ¹⁴⁸

Ve 2. polovině 60. let 19. století převládala produkce váz, mís a konvic, inspirovaných antikou. V 80. a 90. letech navazují secesní projevy – floralismus a

¹⁴⁶ Johann Pohl (1769-1860) pocházel z novosvětské sklářské rodiny. Pohlova průbojnost a ctižádostivost sklárnu postavili na jedno z nejpřednějších míst v Evropě. Zavedl zlepšené receptury, napodoboval anglický výbrus, vyráběl červené sklo. – Langhamer A.: Legenda o českém skle, str. 79.

¹⁴⁷ SOA Zámorsk – Vrchní ředitelství Hrádek, č.9, karton VI a, Správa o zprávách rok 1847/98 od Otakara Hrdličky ze skladu skláren Nový Svět hraběte Jana Harracha.

¹⁴⁸ Antonín Langhamer: Legenda o českém skle, str. 87.

japonské motivy.¹⁴⁹ Oblíbeným motivem je pak i vyobrazení osobností malbou na vázách.¹⁵⁰ Po roce 1903 se objevuje řada váz, žardiniér a číší jednoduchých geometrických tvarů.

Přes značné problémy s výrobou získává novosvětské sklo ve druhé polovině 19. století řadu ocenění na domácích i světových výstavách, a to především díky technologické úrovni.¹⁵¹

Uvedme si pro představu významu harrachovského skla některá ocenění, která získal hrabě Jan Nepomuk Harrach za výrobky z novosvětských skláren:

Zlaté medaile na průmyslových výstavách: 1867 v Paříži, 1872 v Moskvě, 1873 ve Vídni, 1876 ve Philadelphii, 1879 v Sydney, 1900 v Paříži zlatá medaile na světové výstavě¹⁵².

7.Závěrem.

Jaká tedy byla Harrachova činnost ve východních Čechách a jeho ať vlastenecké či podnikatelské počínání vůbec? Bylo výjimečné nebo pro šlechtice běžné?

Nebylo pravidlem, že by měl šlechtic vždy dostatek finančních prostředků k tomu, aby mohl podnikat, a pokud je přece měl, mohly mu chybět nápady nebo odvaha. Né každý šlechtic se vyznačoval ambicemi a touhou uspět, prosadit se v konkurenci ostatních. Řada šlechticů 19. století se rozhodla pro fádňější životní dráhu. To ale

¹⁴⁹ 275let harrachovské sklárny –Urbančová J., Svatoňová J., vydal oborový podnik Crystalex v Novém Boru r. 1987, str. 1-2.

¹⁵⁰ Podoba Jana Nepomuka Harracha je na váze v expozici sklářského muzea v Harrachově pod č. 3752.

¹⁵¹ V dnešní době je zajímavostí, že celá sklárna není ke svému provozu závislá na elektřině. Pece jsou vytápěny zemním plynem, díky němu v nich teplota dosahuje až 1100 °C. Původně zde byly dvě pece. První měla osm, druhá šest pánví. Pec sloužila 13 let, potom se zbořila a od základů se postavila nová. Sklo je složeno ze sklářského písku, potaše, vápence, sody, uhlíčitanu barnatého. Dále se přidávají různé oxidy kovů, které způsobují charakteristické zabarvení.Sklářské harrachovské sbírky jsou nyní vystaveny na zámku Hrádek, v Krajském muzeu v Teplicích, Muzeu skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, Umělecko- průmyslovém muzeu v Praze a na Předsednictvu vlády.

¹⁵² Svatoňová-Urbancová – 275 let harrachovské sklárny, str. 5.

nebyl případ hraběte Jana Nepomuka Harracha. Dovedl zděděný majetek, nemovitý i finanční dobře spravovat a násobit. Po svém otci kromě podnikavého ducha zdědil i vlastenecké smýšlení, které prosazoval a podobně jako otec se angažoval v politickém dění. Osud českého národa a habsburské monarchie mu nebyl lhostejný. Hrabě Harrach byl patriot, to se projevilo i jeho zájmem o český jazyk a podporou českého národního hnutí. Patřil tak mezi šlechtice vyznávající myšlenky zemského patriotismu¹⁵³, cítil se zavázán k císaři a usiloval o dosažení smíru mezi českým a německým národem v rakouské monarchii¹⁵⁴. Hrabě Harrach tedy uměl využít dědictví a dobré jméno svých předků, vždyť ze všech zemí habsburské rakousko-uherské monarchie vlastnila největší pozemkový majetek právě česká šlechta¹⁵⁵, jakou Harrachové bezesporu byli.

Heslo Jana Nepomuka Harracha bylo: POKROK V HOSPODÁŘSTVÍ. Sám si ho takto ustanovil, jak zaznamenal jeho životopisec Ferdinand Menčík.¹⁵⁶ Hrabě si byl vědom, že se obyvatelstvo jeho kraje zabývá především obděláváním půdy. Vážil si toho, a zemědělce považoval za to nejpotřebnější a nejdůležitější. Hrabě Jan Nepomuk Harrach se řadí mezi několik jedinců, díky kterým se české zemědělství seznámilo s vyspělejší zemědělstvím západní Evropy, a tak se postupně zdokonalovalo a obohacovalo k lepšímu¹⁵⁷. Dobré zemědělství a hospodářství znamenalo pro hraběte základ národního blahobytu a usilováním o rozkvět českého hospodářství se cítil nápomocen k rozvoji české vlasti. Snad i proto založil roku 1893 ve Stěžerách u Hradce Králové první lesnickou a rolnickou školu v Čechách. Stal se

¹⁵³ Zemský patriotismus vycházel z myšlenek Bernarda Bolzana (1781-1848), který dvojjazyčnost v zemi chápal jako přednost, propagoval náboženskou toleranci a toleranci národností. Zemskými patrioty byly především šlechtici, kteří nesouhlasili s centralizačními opatřeními rakouské vlády -

¹⁵⁴ kol. autorů – Dějiny zemí Koruny české, II.díl, str.78-79

¹⁵⁵ Zier W.– Evropské šlechtické rody, Grafoprint – Neubert Praha, 1996, 1.vydání – str.168

¹⁵⁶ Menčík F. – Jan Hrabě Harrach, str.12.

¹⁵⁷ Mezi další šlechtické velkostatkáře, kteří se inspirovali ve vyspělejších zemích Evropy, patří např. Karel Sweerts-Sporck, Jan Rudolf Chotek, Jan Adolf Schwarzenberg a další. – Jakubec I., Jindra Z. – Dějiny hospodářství českých zemí, str.106

předsedou hospodářské jednoty královéhradeckého kraje, a její činností chtěl jít příkladem i pro ostatní kraje české. Hrabě Jan Nepomuk Harrach ale nebyl zdaleka jediným šlechticem ve východních Čechách, který by se staral o zemědělství a prosperitu svých velkostatků. Uvedla jsem již, že se jeho současník, hrabě Oktavián Kinský, dobře staral o své lesy. Zájmy obou šlechticů v tomto ohledu však byly docela jiné – zatímco Oktavián Kinský své lesy zveleboval především kvůli tomu, aby v nich mohl pořádat hony, tak Harrach s krkonošským dřevem čile obchodoval.

Jan Nepomuk Harrach žil především ve druhé polovině 19. století, jež byla dobou neklidnou – v popředí vyvstávala německo-česká otázka, Češi nechtěli být v rámci Rakouské monarchie pouze jedním z etnik, ale usilovali o samostatnost, kterou posilovalo vědomí slovanské vzájemnosti. 19. století bylo dobou národního uvědomění a vedle toho zástupci německé menšiny usilovali o připojení k Velkoněmecké říši. Jan Nepomuk Harrach působil ve straně staročechů, liberálních konzervativců, vedle Palackého a Riegra. Byl členem zemského sněmu, jehož pravomoce se v 70. letech 19. století výrazně zvýšily. Od 70. let počala vedle staročechů vystupovat i radikální strana mladočechů – Národní strana svobodomyšlná. Přesvědčení obou stran bylo v podstatě shodné, rozdíl byl ale v jejich stoupencích – jestliže se ke staročechům hlásili přední představitelé měst a šlechta, tak se v mladočeské straně soustřeďovali především začínající podnikatelé, bohatí sedláci a demokraté.¹⁵⁸ Za česká práva bojoval hrabě Jan Nepomuk Harrach ve Vídni, kde podporoval tamní menšinu. V čase prvního otevření Národního divadla publikoval v časopise „Osvěta“ výstižnou studii o neutěšených poměrech české menšiny ve Vídni.¹⁵⁹

Jeho program na podporu češství pak lze shrnout do několika bodů – především usiloval vždy o jazykovou rovnoprávnost ve veřejném životě, požadoval, aby státní

¹⁵⁸ Kol. autorů – Dějiny zemí koruny české II, str. 113.

¹⁵⁹ Čechů zde hrabě podle sčítání v roce 1896 napočítal 147 090. – Luštinec J., Jan Nepomuk hrabě Harrach, str. 11.

úředníci znali oba jazyky. Otázka jazyka úzce souvisela s národnostní otázkou, hrabě podporou češtiny vyjadřoval také podporu českého národa, ten si však představoval **vždy (pouze)** v rámci rakouské monarchie. Byl Jan Nepomuk Harrach ojedinělým příkladem šlechtice hájící český jazyk a rovnoprávnost Čechů a Němců? Nikoliv. Již zmíněný hrabě Clam-Martinič (1826-1887) vystupoval jako představitel české šlechty hájící autonomii menších národů uvnitř monarchie. V národním hnutí 19. století na straně Čechů aktivně vystupoval i hrabě Václav Kounic (1848-1913), člen starobylého hraběcího rodu pocházejícího ze Slezska, poslanec zemského sněmu a Říšské rady¹⁶⁰. Hanuš Kolovrat Krakovský (1794-1872), jehož panství Rychnov nad Kněžnou na východě sousedilo s královéhradeckými pozemky Jana Nepomuka Harracha, se podobně jako hrabě Harrach podílel na výstavbě Národního divadla. Je tedy zřejmé, že šlechticů smýšlejících podobně jako Jan Nepomuk Harrach byla celá řada. Vlastenecké aktivity Harrachovy tedy nebyly ničím výjimečným, nicméně svědčí o nelhostejnosti zástupců šlechtické vrstvy.

Pro podnikání měl hrabě Jan Nepomuk Harrach v poslední třetině 19. století příznivé podmínky. Jak uvádí historik Otto Urban, procházely v této době české země industrializačním procesem rychleji a intenzivněji, ve srovnání s ostatními oblastmi habsburské monarchie. Ke konci 19. století si české země vytvořily nadprůměrný ekonomický potenciál.¹⁶¹ Česká vyšší šlechta se velmi brzy aktivně zapojila do průmyslu. Šlechtickým velkostatkům byly podřízeny zpracovatelské podniky, Harrachovi patřila cihelna, sýrarna, pivovar, pila na zpracování dřeva, cukrovar a sklárna – všechny tyto podniky využívaly zdroje z přírody. Toto podnikání mu přinášelo příjem, který mu umožnil investovat do zemědělských mechanizací. Výčet

¹⁶⁰ Již v mladistvém věku, vlivem své matky a učitele Ferdinanda Schulze, inklinoval Kounic k českému národnímu hnutí. Po studiích se aktivně věnoval politice jako stoupenec české národní věci. Roku 1883 byl zvolen poslancem do zemského sněmu za stranu velkostatkářů. Aby mohl lépe podporovat české národní hnutí a sociálně slabší vrstvy obyvatelstva, stal se, jako stoupenec strany svobodomyšlné, roku 1887 zemským lidovým poslancem za slánsko-kladenský volební kraj. V letech 1885 a 1891 byl zvolen poslancem do Říšské rady, kde opět zastává politické zájmy českého národa - Zier W.:

Evropské šlechtické rody, str. 65

¹⁶¹ O. Urban – Česká společnost 1848-1918, str. 15.

podnikatelských aktivit Jana Nepomuka Harracha je bohatý, na druhé straně však šlechtické všestranné podnikání druhé poloviny 19. století nebylo ničím zvláštním. Stejně tak to platí o politických postaveních, ke kterým měli zástupci šlechty snadnější přístup než neurození. Historik Milan Hlavačka zaznamenal, že většina českých kavalírů 19. století měla doživotně vyhrazena místa v panské sněmovně a požívala různé protekce a privilegia, která jim umožňovala snadnější přístup k majetku a podnikání. To samo o sobě ale nikdy nestačilo, šlechtic zastávající významnou politickou funkci musel být vždy velmi vzdělaný a svá privilegia uhájít.¹⁶² V tomto ohledu měl Jan Nepomuk Harrach velkou protekci zajištěnou jeho otcem, Františkem Arnoštem Harrachem, průmyslovým podnikatelem, který také založil velkou část statků a podniků, které jeho syn později spravoval a vylepšoval.

Hrabě Jan Nepomuk Harrach žil v době průmyslové revoluce, která představuje souhrn mnoha změn v hospodářství, ekonomice i každodenním a společenském životě. Hlavním činitelem průmyslové revoluce byl parní stroj, výkonný a méně závislý na prostředí než tradiční zařízení využívající sílu vody, větru, zvířat či člověka. Počátky industrializace v českých zemích byly spojeny především s potravinářstvím, výrobou cukru a piva. Jan Nepomuk Harrach se angažoval v obou těchto odvětvích, provozoval pivovar a cukrovar v Sadové. Cukrovarnictví bylo symbolem české skromné podnikavosti a také ekonomické emancipace české šlechty. Hrabě na svém královéhradeckém statku v Sadové nechal vystavět v 70. letech 19. století cukrovar a zařadil se tak do podnikání v nejvyvinutějším českém průmyslovém oboru konce 19. století, který měl oproti ostatním průmyslovým odvětvím tu výhodu, že zpracovával podstatně levnou surovinu, jak o tomto oboru uvažuje historik Milan Hlavačka¹⁶³. Jak již bylo zmíněno, pivovarnictví se v Čechách během 19. století rozvíjelo, zakládala se řada pivovarů - jmenujme pivovar v České Lípě hraběte Albrechta z Kounic, pivovar na Černé Hoře hraběte Augusta Friese, ve Velkém Březnu

¹⁶² Hlavačka M.– Jubilejní výstava 1891, str. 44.

¹⁶³ Hlavačka M.– Jubilejní výstava 1891 – str. 26.

pivovar hraběte Karla Chotka apod. I cukrovarnictví se věnovala řada šlechticů 19. století – cukrovar ve Vysokém Veselí vlastnil hrabě Paar, hrabě Thun v Cholticích, Jindřich Chotek ve Veltrusích apod. Cihelnu vlastnil i hrabě Kinský v Hrachovci, hrabě Belcredi ve Slatině, Václav hrabě z Kounic v Hradčovicích¹⁶⁴.

Hrabě Jan Nepomuk Harrach významně přispěl především do jednoho z nejsilnějších průmyslových odvětví – sklářského průmyslu. Sklářská výroba v západních Krkonoších zaujímá v kontextu vývoje českého a evropského sklářství významné postavení. Hustě zalesněná horská úpatí, bohaté zdroje vody, kamene a minerálních surovin přivedly do těchto míst skláře již ve vrcholném středověku, pokračoval rozvoj sklářství, který v Krkonoších vyvrcholil za časů Harrachovské sklárny (1712-1942). Ačkoliv sklárny za působení Jana Nepomuka Harracha nebyly na vrcholu své produkce (toho dosáhly za jeho otce Františka Arnošta z Harrachu na počátku 19.století), byly stále dosti produktivní a ziskové. V roce 1890 bylo ve sklárně zpracovááno 7000 q skla, bylo zde 7 brusíren, 22 malířských a 10 ryteckých dílen. Sklárna zaměstnávala na 500 zaměstnanců a roční vyvážená produkce činila 40 tisíc zlatých.¹⁶⁵ Hrabě se zasloužil především o jejich dobré jméno – sám se zúčastnil řady světových výstav, na kterých prezentoval produkci skláren a udržoval obchodní zastoupení v evropských i ruských zemích. V roce 1867 využil návštěvy Moskvy při příležitosti tamní národopisné výstavy a vyhledal kontakty pro založení obchodního skladu skláren v Petrohradě.¹⁶⁶ Kvalitní harrachovské sklo pak získalo vždy vysoká ocenění. Kvalitní sklo znamenalo kvalitní sklovinu a přední odborníky. Kvalitu si podnik zachoval i díky tomu, že se nepodřídil severočeským obchodníkům, kteří zejména do Turecka a do Uher vyváželi velké množství nebroušeného skla za nízké ceny. Hrabě Jan Nepomuk Harrach prosazoval výrobu skla nejvyšší kvality a prodej

¹⁶⁴ Geršlová J., Sekanina S.: Lexikon našich hospodářských dějin – 19. a 20.století v politických a společenských souvislostech, str.74

¹⁶⁵ Svatoňová-Urbancová – 275 let harrachovské sklárny, str. 10.

¹⁶⁶ Menčík F.–Jan hrabě Harrach, str. 22.

za vysoké ceny.¹⁶⁷ Největším výstavním úspěchem byla zlatá medaile, kterou hrabě získal na světové výstavě v Paříži v roce 1900, která byla orientována na secesní triumf životního stylu a umění. Harrachova sklárna prosperovala, měla dobré jméno. Ve stejné době ale vrcholu svojí slávy dosahovaly i šumavské sklárny v Anníně a Klášterském Mlýně, obě sklárny se podobně jako sklárna v Harrachově soustředily na export skla. Další sklárny byly v regionu Teplic a v Poděbradech. Ve sklářství podnikali např. hrabě Jiří František Buquoy (1781-1857) či hrabě Evžen Kinský (1857-1939)¹⁶⁸.

Hrabě Jan Nepomuk Harrach podnikl kroky i v počínajícím turistickém průmyslu – zavedl značení turistických cest v Krkonoších, pronajímal horské hotely a zasloužil se o vybudování železnice. Západní hřebeny Krkonoš výrazně zpřístupnila dnešní Harrachova cesta vedoucí z Harrachova údolím Mumlavy k Labské boudě a do Špindlerova Mlýna-Bedřichova. Stezka byla vybudovaná z popudu hraběte v letech 1876-79 a nové cesty dal hrabě vybavit informačními tabulemi, nejen v německém, ale i českém jazyce. Hospodářský nebo turistický rozmach západních Krkonoš by byl téměř neproveditelný bez dobrého vlakového spojení. Tady hraběti Jan Nepomukovi Harrachovi náleží podstatná zásluha na vybudování místní dráhy z Martinic v Krkonoších do Rokytnice nad Jizerou. Byl přítomen u zrodu Klubu českých turistů (KČT) v Jilemnici v roce 1889. Za mimořádné zásluhy byl o tři roky později jmenován prvním čestným členem KČT. Podél turistických cest hrabě provozoval horské boudy a občerstvení.¹⁶⁹ Na vrchu Žalý v oblasti Benecko nechal vybudovat na místo již nevyhovující železné rozhledny charakteristickou kamennou věž, dodnes sloužící turistům, kteří jsou po náročnějším stoupaní do vrchu odměněni krásnou vyhlídkou na bezmála celé Krkonoše. Uvědomoval si také, že přírodou se nejen třeba kochat, ale že je třeba ji i chránit. Roku 1904 zřídil v Labském dole na severním svahu

¹⁶⁷ Langhamer A. - Legenda o českém skle, str. 76-77.

¹⁶⁸ Geršlová J., Sekanina S.: Lexikon našich hospodářských dějin – 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech, str.96

¹⁶⁹ Respektive dával je v nájem.

Krkonoš první krkonošskou přírodní rezervaci o rozloze přes 60 ha a nad alpínskou hranicí lesa zajistil účinnou ochranu kosodřeviny. Najdeme mezi šlechtici 19. století ještě nějakého zástupce, který by projevil stejnou zainteresovanost v podpoře turistiky a ochraně přírody? Zde již výčet nebude tak pestrý. 19. století ochranu přírody teprve objevuje. Hrabě Jiří August Langueval Buquoy (1781-1851) založil prvním chráněné území u nás. Byla to rezervace Žofínský prales a Hojná Voda v Novohradských horách, s cílem zachovat do budoucna určité pralesovité porosty na svém panství bez jakéhokoliv zásahu. V roce 1858 se pak stal z iniciativy knížete Jana Schwarzenberga (1799-1888) dalším (dnes světoznámým) chráněným územím v českých zemích Boubínský prales¹⁷⁰.

Veškeré plody svého podnikatelského úsilí hrabě Jan Nepomuk Harrach prezentoval na Zemské jubilejní výstavě v Praze v roce 1891. Lovecký harrachovský pavilon, kde byla sbírka umístěna, návštěvníkům přibližoval produkci z Harrachovských velkostatků a také Krkonošskou přírodu. Úspěch harrachovské výstavy v pavilonu se jistě mohl rovnat, ba možná i předčít pavilon Schwarzenberský či pavilon hraběte Jaromíra Černína.¹⁷¹ Z katalogu zemské jubilejní výstavy, je však zřejmé, že v pavilonech obou zmíněných šlechticů však najdeme expozici neméně bohatou, porovnáme-li ji s tou Harrachovou.

Bylo podnikání šlechticů v Čechách běžné? Při studiu některých šlechtických rodů 19. století najdeme řadu jmen, která jsou spojena s podnikáním. Můžeme podnikání hraběte Harracha tedy považovat za běžné v aristokratických kruzích 19. století. Z četných dochovaných archivních pramenů vyplývá, že se hrabě aktivně podílel na správě svých podniků a velkostatků, nebyl tedy pouze pasivním majitelem zděděného majetku, který se snažil dobře spravovat a rozšiřovat.

¹⁷⁰ Geršlová J., Sekanina S.: Lexikon našich hospodářských dějin – 19. a 20.století v politických a společenských souvislostech, str.169

¹⁷¹ Milan Hlavačka – Jubilejní výstava 1891.

Literární prameny a dobové tisky Harracha značně idealizují, výsledky jeho práce ale nelze zpochybnit.

Historik a současník Jana Nepomuka Harracha, Josef Holeček, ve výkladech a rozkladech o české šlechtě na Jana Nepomuka Harracha vzpomíná a považuje ho za věrného a vždy osvědčeného Čecha a jeho národnímu uvědomění připisuje šířku, jaké neshledal u žádného jiného člena české šlechty¹⁷².

„ Byl to výjimečný šlechtic, který svůj život prožil jako skutečný kavalír a dokázal jej vrchovatě naplnit činností vpravdě ušlechtilou.“¹⁷³

¹⁷² Holeček J. – Česká šlechta. Výklady časové i historické, str.45 – Holeček hraběte také kritizuje, že ačkoliv byl sám uvědomělým Čechem, nedokázal svému synovi Janovi svoje názory vštípit, neboť tento se otevřeně hlásil k Němcům. – str.45

¹⁷³ Luštinec J., časopis Krkonoše, 1999, č.2, článek Šlechtické rody.

Literatura

Cechner A.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém – od pravěku do počátku 19.století, vydalo Nakladatelství archaeologické komise v Praze, 1904

Efmertová M. – České země, Dějiny v obrazech, Albatros 2002, 2.vydání

Geršlová J., Sekanina S.: Lexikon našich hospodářských dějin – 19. a 20.století v politických a společenských souvislostech, Libri, Praha 2003

Hlavačka M. – Jubilejní výstava 1891,nakl.VVÚS, 1991, 1.vydání

Holeček J. – Česká šlechta.Výklady časové i historické, Rolnické tiskárny v Praze, 1918

Jakubec I., Jindra Z.: Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, Karolinum, 2006, 1.vydání

Kol.autorů: Dějiny zemí koruny české, II.díl, Paseka Litomyšl, 1995, 3.vydání

- Kuthan J.: Aristokratická sídla období romantismu a historismu, Akropolis, 2001, 1.vydání
- Kořalka J.: Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914, Argo, 1996
- Kvirenc J., Kunstová E.: České dějiny do roku 1914, Dialog, 2007, 1.vydání
- Langhamer A.: Legenda o českém skle, Tigris s.r.o., 1999, 1.vydání
- Luštinec L.: Jilemnice-historická zastavení, vydalo město Jilemnice, 2002
- Mašek P.: Modrá krev – Minulost a přítomnost šlechtických rodů v českých zemích, Mladá fronta Praha, 1992, 1.vydání
- Menčík F.: Jan Hrabě Harrach, nakladatelství FR.Hovorka, roku 1898
- Sklenář K.: Jan Erazim Vocol, Melantrich, Praha, 1981
- Stevenson N.: Architektura, Balios, 2006
- Trávníčková E.: Jan Evangelista Purkyně. Život a dílo, Avicenum, Praha, 1986
- Urban O.: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, 1.vydání
- Urbancová J., Svatoňová J.: Sklárna Harrachov 1712-1987: 275 let Harrachovské sklárny, vydal oborový podnik Crystalex v Novém Boru, 1987
- Valenta A.: Dějiny rodu Kinských, Veduta,
- Wagner J.: Státní zámek Hrádek u Nechanic, publikace státní památkové správy, Sportovní a turistické nakladatelství pro st.památkovou správu v Praze, 1958, 368.publikace
- Z českého ráje a podkrkonoší –supplementum 8 – F.L.Rieger a česká společnost 2.poloviny 19.století (sborník referátů), vydal archiv Semily, 2003
- Zier W.: Evropské šlechtické rody, Grafoprint Neubert, 1996, 1.vydání

Časopis Krkonoše, srpen 2006, článek Krkonošské muzeum, autor Dvořák

Časopis Krkonoše z roku 1999, č.2., článek J.Luštinec – Šlechtické rody

Časopis turistů, r. XXII, leden 1910, Národní knihovna

Český lid – sborník věnovaný studiu lidu v Čechách a na Moravě, Slezsku a na Slovensku, č. V., Čeněk Zíbrt, Praha 1895

Listy české z roku 1866, Nár.knihovna v Praze

Světozor č.6 z roku 1872

Světozor č.35 z roku 1872, vydaný 30.8., článek Jan Hrabě Harrach, v Národní knihovně v Praze

Další prameny

Státní oblastní archiv Zámorsk, Zámek 1 Zámorsk

- Vrchní ředitelství Hrádek č.9
- Ústřední správa Harrachů 1743-1950
- Velkostatek Jilemnice

Archivní pomůcky:

Inventární text k ústřední správě Harrachů

Inventární text z roku 1965 k velkostatku Jilemnice

Státní oblastní archiv Zámorsk, pobočka Hradec Králové, Škroupova 695/2

- Závěti 1902-1945
- Konfiskace 1948

Muzea:

Krkonošské muzeum v Jilemnici – expozice Počátky českého lyžování

Harrachovské muzeum skláren v Harrachově – expozice Historie harrachovského skla

Památky:

Státní zámek Hrádek u Nechanic – expozice zámku

Ostatní prameny:

Kronika zámku Hrádek u Nechanic z roku 1875 , podle Fr.Jos.Beneše přepsala Mgr.
Radka Tibitzlová, uložena na zámku Hrádek

Dokumenty z výstavy 150. výročí dostavby zámku, expozice v červenci a srpnu 2007
na zámku Hrádek u Nechanic, kurátor výstavy Ivan Šenk, kastelán zámku

Brožura Jan Nepomuk Harrach – J.Luštinec, vydala Správa Krkonošského národního
parku ve Vrchlabí roku 2006

Pruská válka – Sborník Bellum, 1866 , přeložil František Pilch

